

॥ वन्दे मातरम् ॥

१२४ अ व १५३ अ या कलमाग्याली शुद्धि मय
दे० शिवराम महादेव परांजपे याचिया
'काळ' पत्रावरील
राजद्रोहाचा खटला
१९०८

[लिम लग्न, सरकारी विलानें भाषण, प्रो० परावप्यानें उनामान भाषण
० दापर याचा ममार्गप, २० सप्टेंबर हसीरत].

—सम्पादन व प्रकाशन—

वासुदेव विनायक साठे, ग ए (एलए),

२० गंगाधर पठ पुण शर

क्र १८५९] किंमत चार आणे. [नोव्हेंबर १९३७.

अनुक्रमणिका.

१. प्रास्ताविक हकीकत.	पृष्ठ. १-२
२. आक्षिप्त लेख	" २-११
३. किरकोळ हकीकत	" ११-१२
४. सरकारी वकील ब्रॅन्सन यांचें भाषण	" १२-१४
५. दे० परांजपे यांचें वचावार्तें भाषण	" १६-४८
६. न्या० दावर यांचा ज्यूरीत उद्देशून समारोप	" ४८
७. ज्यूरीचा निर्णय व निकाल	५३
[टीप—वैद्यपंचानन कृष्णशास्त्री कवडे यांनी आपल्या 'लो० टिळक प्रो० परांजपे यांजवरील राजद्रोहाचे खटले' या जती उठलेल्या पुस्तक उपयोग करण्यास औदार्याने परवानगी दिल्याबद्दल त्यांचे कृतज्ञतापत्र आभार मानतीं. —'सम्पादक'.]	

—मुद्रक—

लक्ष्मण स्याम्वाराम केळकर
जनार्दन मदाशिव दि. ना प्रे
३९४ गदागिब, पुणे २.

साय चारुचमो वर गोष्टी रती जाय ।
मगर सम्भव हो तो द्युनी तीन बँटो
रती या वरती है । म्हणे नि रात बो,
दुवरे नि दोहूर के बाग भीर रात बो ।

काळकर्ते प्रो० शिवराम महादेव परांजपे

यांजवरील

राजद्रोहाचा खटला, १९०८.

११ जून १९०८ गुरुवार रोजी पहाटे ४॥ वाजता मुंबईचे पोलीस इन्स्पेक्टर मि० सुलेव्हान, पुण्याचे पोलीस सुपरिंटेंडंट, सिटी इन्स्पेक्टर, काही गोरे जॉट व बरेच हिंदी पोलीस यानीं पुण्यातील काळकरचेरीला गराडा घातला. दे० राजपे हे मुंबईच्या प्रे० मॅजिस्ट्रेटच्या सहीचे वॉरंट पाहताच पोलिसांच्या स्वाधीन आले. नंतर कचेरीची झडती घेऊन काळाच्या फायली, वर्गणीदारांचे रजिस्टर, वृत्ती पुस्तकें, विलयुक्तें वगैरे नेण्यात आलीं. त्याचप्रमाणे छापराण्याचीहि झडती घेऊन काही प्रुफे वगैरे नेण्यात आलीं. दे० पराजपे यास गाडीतून पोलीस सुपरिंटेंडंटच्या बगल्यावर नेऊन दुपारीं ११॥ च्या गाडीने पहिल्या वर्गाच्या झड्डे डब्यातून मुंबईस नेले. दे० पराजपे रोजच्या पोशाखात उत्सृष्ट वृत्तीने स्मितवदनाने इ० सुलेव्हान याशी बोलत बोलत, दुतर्फा उभे असलेल्या देश-धवामधून स्टेशनबाहेर गेल्यावर चीफ प्रेसिडेन्सी मॅजिस्ट्रेट कोर्टातील पोलीस तोंडीत त्यास नेऊन ठेवण्यात आले. दुसरे दिवशीं (१२ जून) चीफ प्रेसिडेन्सी मॅजिस्ट्रेट अॅस्टन् याजपुढे खटला सुरू झाला. पब्लिक प्रॉसिक्यूटर वैन सरकारतर्फे व दीक्षित आरोपीतर्फे काम चालवीत होते. मुंबईच्या मिनिल इन्व्हेस्टिगेशन डिपार्टमेंटचे सुपरिंटेंडंट स्लोन यानीं आरोपींना लखल्यावर सरकारी वकिलाच्या विनंतीवरून १५ जून सोमवारपर्यंत खटला चक्रीय करून पराजपे वाटेले तेवढ्या रकमेचा जामीन देण्यास तयार असूनहि राजद्रोहाचा गुन्हा जामिनावर सोडण्यासारखा नाही या सद्यीवर अॅस्टन् नीं जामीन-अर्ज फेटाळून लावला. पंधरा दिवस पराजपे तापानें आजारी सत्तामुळे त्याच्या ओपधोपचारांची विशेष व्यवस्था ठेवावी असा कोर्टानें ठरव घावा ही विनंतिहि सदर बाबें तुरुंगाधिकार्याच्या अधिकारातील आहे सखीवर अमान्य करण्यात आली ! हायकोर्टाकडे अपील करण्यासाठी

अॅस्टन यांच्या हुकुमाची नक़ल दीक्षितांनी मागितल्यावरून देण्यांत आली. तावडतोय हायकोर्टांत चीफ जस्टिस स्कॉट व जस्टिस नाइट्‌यांच्याकडे अपील दाखल करण्यांत आले, सरकारतर्फे इन्व्हेरिटी व अॅक्टिंग पब्लिक प्रॉसि-क्यूटर बोवेन् आणि आरोपीतर्फे बोडसाच्या साह्याने चॅमियर, काम चालवीत होते. आरोपीला आशित लेखाची सरकारी भापातरे मिळालेली नाहींत. वकिलांना योग्य सहाय्यसलत देण्यासाठी आरोपी तुरुंगाबाहेर असणे जरूर आहे, पंधरा दिवस तापाने आजारी असल्यामुळे आरोपीला तुरुंगात निष्कारण घास होईल, आरोपी एक लाख रुपयांपर्यंत जामीन देण्यास तयार आहे, असे अर्जात व चॅमियर यांजकडून सांगण्यांत आले. लेख आरोपीने स्वतः लिहून प्रसिद्ध केले असल्यामुळे त्याला भापांतर देण्याची विशेषशी जरूरी नाहीं असे इन्व्हेरिटी यांनी सांगितले. तापाने आजारी असल्याबद्दल योग्य डॉक्टरचे सर्टिफिकेट दाखल करण्यांत आल्यास जामीन अर्जाचा फेरविचार होईल असे सांगून जामिनाचा अर्ज हायकोर्टानेहि फेटाळून लावला.

१५ जून १९०८ सोमवार रोजी प्रेसिडेन्सी मॅजिस्ट्रेट कोर्टांत खटल्यास प्रारंभ झाला. बोवेन हे सरकारचे व वॅरिस्टर इद्रजित काळाभाई आणि एस्. एम्. दीक्षित हे आरोपीचे वकील होते. ओरिएंटल ट्रान्स्लेटर भास्कर विष्णु जोशी यांची साक्ष होऊन १५ मेचा काळाचा आशित लेख असलेला अंक, दहा वर्षे भापातराचे काम करित असलेल्या जोश्यांनी केलेले आशित लेखाचे भापातर व फिर्याद करण्यास काद्री यांना सरकारकडून मिळालेले अधिकार-पत्र, यांचा पुराव्यांत समावेश करण्यांत आला.

१५ मे १९०८च्या काळांतील आशित लेख.

“बंगाल्यांतील बॉम्बगोळ्याच्या प्रकरणातील आरोपी पकडण्याच्या कामी ज्या लोकांनी बहादुरी केली आहे, त्यांच्या बक्षिसाची यादी प्रसिद्ध झाली आहे. तिच्यातील काहीं नावे येणेप्रमाणे आहेत:—सब इन्स्पेक्टर नंदलाल वानर्जी यांना एक हजार रुपये बक्षीस मिळाले, सब इन्स्पेक्टर चतुर्वेदी शर्मन यांना पांचशे रुपये देण्यांत आले आहेत. हेडकॉन्स्टेबल शमीर अहमदखान यांनाहि पांचशे रुपयांची विदागी झाली, आणि ज्यांनी खुदीराम बोस याला पकडले असे शिवप्रसाद मिस्तर आणि फत्तेसिंग या नांवाचे जे दोन कॉन्स्टेबल

गुन्हेगारच पकडले हें ठरण्याआधीं पोलिसांस वक्षिसें ! ३

त्यापैकीं प्रत्येक इसमाला साडेबाराशे रुपयाचे इनाम देण्यात आले आहे. ही वक्षिसाची यादी वाचून मनामध्ये बरेच प्रश्न उद्भवतात. आतापर्यंत मुद्दामर-
पुरच्या बॉवगोळ्याच्या प्रकरणासंबंधाने जे लोक पकडण्यात आले आहेत, ते
अद्यापि काहीं गुन्हेगार ठरलेले नाहीत; ते अजून आरोपी आहेत. त्याच्या-
वरील आरोप निश्चसनीय पुराव्यावरून न्यायाच्या कोर्टांत अद्यापि शाबूत
व्हावयाचे आहेत. असें असता पोलिसाना आधींच वक्षिसें वाटण्यात आलीं !
येवढी घाई का ? बानर्जी, शर्मान्, खान, मिसर आणि सिंग हे काहीं कोर्टे
पळून जात नव्हते ! खटल्याचा निकाल होऊन, त्यांनीं जे आरोपी धरले तेच
गुन्हेगार होते असे शाबूत झाल्यावर मग, या पोलीस इन्स्पेक्टराना आणि
कॉन्स्टेबलाना वक्षिसें देता आलीं नसती असे नाही. मग इतकी त्वरा कोणच्या
हेतूसाठी ? आणि हीं वक्षिसें तरी कोणत्या कामगिरीसाठीं ? पोलिसांनीं धरलेले
लोक हेच गुन्हेगार म्हणून कशावरून ? पुष्कळ वेळा पोलिसाचे तर्क चुकतात.
ते भलत्याच लोकांना गुन्हेगार म्हणून धरून आणतात आणि न्यायाची कोर्टे
त्यांना निरपराधी म्हणून सोडून देतात. अशा गोष्टी पोलिसांच्या साम्राज्यामध्ये
हमेशा घडत असतात, हे अधिकाऱ्यांना माहीत असता त्यांनीं पोलिसाना वक्षिसें
वाटण्याची इतकी अप्रशस्त घाई का केली ? आरोपींनीं कबुलीजबाब दिलेले
आहेत, म्हणून तेच गुन्हेगार असले पाहिजेत, असें जर कोणी म्हणेल, तर
तेंहि योग्य नाही. कारण पोलिसाचा मार चुकविण्यासाठीं पुष्कळ आरोपी
पोलिसाजवळ ते म्हणतील तसा कबुलीजबाब देतात आणि न्यायाधिशपुढें
तो पोलिसांच्या जमरीमुळें दिलेल्या जबाब संपशेल सोद्या आहे असें सांगून जी
खरी हकीकत असेल ती कळवितात. अशा स्थितींत पोलीस मॅजिस्ट्रेटच्यापुढें
दिलेल्या जमान्यात काहीं एक अर्थ नसतो, हे कोणाच्याहि लक्षान येईल.
आणि असें जर आहे, तर मग इतक्या लवकर आणि अपरिपक्व स्थितीमध्ये
हीं वक्षिसें वाटून टाकण्यातील मतलब काय असावा ? वरील वक्षिसाच्या रक-
माची वेरीज साडेचार हजार रुपये होते. हे लोकांचे सार्वजनिक पैसे आहेत;
आणि ते कशा रीतीनें खर्च केले गेले आहेत हें पाहणें हें लोकांचें काम आहे.
आणि तशा दृष्टीनें पाहू लागल्यास हे आपले पैसे योग्य वेळेच्या आधीं
आपल्या कामगाराकडून उधळले गेले असेंच त्यांना वाटलें पाहिजे. तर मग
योग्य वेळेच्या आधीं केलेल्या या उधळपटींतील गुप्त हेतु काय असावा ?

दुसरी एक शंका अशी येते की, या बक्षिसांच्या यादीत सगळीं नावं नेटि-
व्हाचीच आहेत ! राजकारणाच्या कामांत नेटिव्ह लोक म्हटले म्हणजे कुच-
कामाचे ! त्यांच्या अंगात पात्रता अद्यापि यावयाची आहे. त्यांच्या हातून
इतकी महत्त्वाची कामे कसली होतात ? त्यांच्यावर युरोपियन लोकांचीच देख-
रेख पाहिजे ! अशी जर स्थिति आहे तर या बाब गोळ्याच्या प्रकरणासारख्या
महत्त्वाच्या गुन्हाचा शोध लावण्याच्या कामात मुख्य पुढारीपणा गोऱ्या
अधिकाऱ्यांकडे नसेल असे थिलकुल संभवावयाचेच नाही. त्यांचीच ही धूर्तता,
हा चाणाक्षपणा आणि ही दूरदृष्टि असली पाहिजे. - असे असून बक्षिसांच्या
यादीत त्या धिचाऱ्यांचे नाव कोठेच नाही. आणि सगळीं बक्षिसे नेटिव्हानाच !
गोऱ्या पोलिसांनी गुन्हाचा तपास लावण्याकरितां आपले डोके शिपावावे आणि
नेटिव्ह शिपायानी बक्षिसे उपटवां, हा निव्वळ अन्याय. नव्हे काय ?
मग असे असता नेटिव्ह शिपायानाच बक्षिसे का दिली ? आणि ती इतक्या
लवकर कां दिली ? ह्यात काहीं हेतु असेल काय ? अकल व मेहनत
स्वतःची आणि बक्षिसे नेटिव्हाना इतके गोरे लोक उदार कधी झाले ? आणि
इतकी नेटिव्हावद्दल सहानुभूति त्यांना कधी वाटू लागली ? पण कदाचित् असे
तर नसेल ना ? स्वदेशबंधुद्रोहावद्दल तर ही बक्षिसे नसतील ना ? आणि पुढे
असलीं सत्कृत्ये ज्यास्त करण्याला उमेद यावी आणि या प्रकरणांत अजून गुप्त
राहिलेल्या गोष्टी लवकर उघडकीस याव्या म्हणून तर ही बक्षिसे देण्याची
घाई नसेल ना ? परंतु हा बंधुद्रोह होतो किंवा नाही याच्यावद्दल शंका उत्पन्न
होणे संभाव्य आहे. या शंकेचा उलगडा करण्याकरिता दुसरीकडील एक
उदाहरण आपण घेऊं या.

या आठवड्यात रूटरनॅ विलायतेहून हिंदुस्थानांत एक तार पाठविली
आहे. त्या तारेंतील मजकूर असा आहे की, भूमध्यसमुद्रामध्ये माल्टा म्हणून
जे बेट इंग्लिशाच्या ताब्यात आहे त्याच्या संरक्षणाकरितां सरकारने ज्या गुप्त
योजना केल्या आहेत त्यांवद्दल व्यापारी माहितीचे कागदपत्र एका इंग्रजी
लष्करी अधिकाऱ्याने एका परकीय सरकारला विकले असून जिब्राल्टरच्या
सामुद्रधुनीसंबंधाचेहि गुप्त कागदपत्र तो विकण्याच्या येतांत होता, इतक्यांत
त्याला पकडण्यांत आले. तसेंच समुद्राच्या पाण्याखाली इंग्लिशार्ची संरक्ष-
णाचीं साधने कोणकोणतीं आणि कोठकोठें आहेत यावद्दलचे गुप्त कागद

नाहामे झाले असून एका प्रधानाच्या ताब्यात असलेले महत्त्वाचे गुप्त कागद परारी झाले, आहत हे कागदपत्र परकीय सरकारच्या हाता पडल्यामुळे इंग्लंडात फार खळखळ उडइन गेली आहे आणि आपल्या दशाच्या संप्रधानांची गुप्त रहस्ये ना कोणी दुसऱ्याला दाखवून देतो त्या दुष्ट, देशद्रोही आणि मुद्राहा इसमाला नटन शासन व्हाय म्हणून लाड येउन यांनी पालमग पुढे एका कष्ट स्वरूपाचे त्रिशाणल आहे व यासंप्रधाने लिहिताना एका इंग्रजी पत्रकारानेहि असें म्हटले जाह का, 'A Traitor to his country deserves now if he ever did to be hanged drawn and quartered' हे उदाहरण आणि बरील उदाहरण याच्या दरम्यान काहा काही वास्तवतः साम्य जाह परंतु एके ठिकाणा एमाला शासन होणार आहे आणि दुसऱ्या ठिकाणा दुसऱ्याना त्रिसे मिळत आहत, हा या दान उदाहरणामध्य मोठा परक आहे वस्तुतः देशद्रोहाबद्दल सगळीकडे एकाच शासन त्रिशाणल अमलें पाहिजे परंतु हिंदुस्थानमध्ये हला जी विविध प्रकारची राज्यपद्धति चाडू आहे, तिच्यामुळे हे परक उत्पन्न होतात, हे कोणाच्याहि लक्षात येण्यासारखे आहे

प्रमाणामध्ये या रॉयगोळ्याच्या प्रकरणासंप्रधानें ज्या गोी घडन आल्या आहेत त्या त्या झाल्या त्रिशाणल वाडू झाल्या याच्याबद्दल मत प्रकट करणाऱ्या हला प्रमाणमध्ये मधन मधन जाहा सभा हात जाहत पण मुझफरपुर येथील राजगोळा फक्त्यात्री त्रिशाणल होऊन गेल्याला आज सुमार पवरा देवम झाले व इतके दिवस लोकांच्यानंतर आता मोठें मधून मधून एकादुसरी भा टुंग-प्रदशा करण्याकरता भरते, याचा सरकारन काय अर्थ समजावा ? या राजगोळ्याच्या भडक्यान चिडइन जाऊन भलभगता आचरटपणा करण्याला उत्त हाण्यापुर्वी लोकमताना जाता जापल्यांग कितपत पाठिना उरगा जाह आणि ना थोडसा उरल्यासारखा वाग्त जाह त्यावर आपण कितपत येवाम टागा, याबद्दल सरकारन फार तारफाहने विचार कला पाहिजे जाहा तर हला उत्पन्न झाल्या अनार्विस्ट लोकाना दाखून टाकण्यासाठी हला काहा उपाय योचाने आणि त्या उपायांनी चिडइन जाऊन सग त्या लोकांना सरकारवर उलगावे अशी दुधर स्थिति व्हावयाची ! याकरता लोकमताचा सरकारन शातपणें विचार कर पाहिजे तें लोकमत काय दिसते ?

बाँवगोळे फेंकल्याला पंधरा दिवस होऊन गेले, तरी दुःखप्रदर्शनाच्या सगळ्या दोनचारच ठळक सभा होतात ! यावरून या कामांत सुद्धा बहुजनसमाजाचें मत्सरकारला फारसें अनुकूल आहे असे दिसत नाहीं. या पंधरा दिवसांत पंधर हजार दुःखप्रदर्शनांच्या सभा व्हावयास पाहिजे होत्या ! पण त्या कोठें आहेत ! आणि ज्या काहीं सभा झाल्या आहेत, तोहि जुलमाचाच रामराम असला पाहिजे असें दिसतें ! तुम्ही सभा बोलावून दुःख-प्रदर्शन करा असें अधिकारी वर्गाकडून अप्रत्यक्ष रीतीनें सांगितलें जावें लागतें, तेव्हां कोठें काहीं लोकाना दुःख होऊ लागतें ! प्लॅटर्सच्या सभेने दुःख प्रदर्शित केलें आहे; पण ती युरोपियन लोकांचीच संस्था आहे ! मुझफरपुर येथें ता. १० रोजीं दरभंग्याच्या महाराजाचे अध्यक्षतेखालीं अशीच एक दुःखप्रदर्शनाची सभा झाली. परंतु खुद्द मुझफरपुर येथेंहि सभा भरविण्याला दहा दिवस लागले, यावरून तिची खरी किंमत काय हें लोक ताडतात. मुझफरपुरच्या लोकांना खरें दुःख झालें असतें आणि त्यांना सरकारवद्दलहि खरी सहानुभूति वाटली असती तर खऱ्या दुःखाला आणि खऱ्या सहानुभूतीला दहा दिवसांचा अवकाश कधीहि सहन झाला नसता. दरभंग्याचे महाराज हे त्या सभेचे अध्यक्ष झाले होते. पण असल्या गोष्टींनाहि नेटिव्ह लोक अलीकडे फारसें महत्त्व देत नाहींत. सगळ्यांना माहीत झालेलें आहे कीं, हे राजे आणि महाराजे फार पराधीन झालेले असतात, त्यांना जशी मान हलवावयाला सांगितलेली असेल, तशी ते हलवितात ! या स्थितीमुळे असल्या महाराजांच्या अध्यक्षतेखालीं झालेल्या गोष्टीं म्हणजे निव्वळ बनावट फार्स अशी लोकांची समजूत होऊन गेलेली आहे. तेव्हां यात तर खऱ्या दुःखाचा एकहि थेंब कोठें दिसत नाहीं. पुण्याच्या व वडारच्या मॉस्लेम लीगच्या मुसलमान लोकांनीं आणखी एक दुःखप्रदर्शनाचा समारंभ साजरा केल्याची बातमी प्रसिद्ध झाली आहे. परंतु मुसलमान लोक स्वकार्यसाधनाप्रीत्यर्थ बाह्यात्कारी इंग्लिशांच्या होश हो कसें ठेवून देतात याची ज्यांना माहिती नाहीं असे लोक आपल्या इकडे विरळाच सापडतील. अशी या दुःखप्रदर्शनाची हकीकत आहे. तुम्ही आमच्यासाठीं थोडेंसे तरी रडा, अमें सांगितल्यानंतर मग दुःखप्रदर्शनाकरतां कोणाच्याहि अध्यक्षतेखालीं कोणत्याहि जातीच्या लोकांची आणि कितीहि मोठी सभा झाली, तरी सत्यत्वाच्या दृष्टीनें तिची किंमत कवडीतकीदि

खरें दु ख नाहींच ! जुलूम करणाराचा सूड घेण्यासाठी वॉय ! ७

नाहीं तरी पण राजकारणाच्या दृष्टीन आणि लोकांमध्ये आपल्याबद्दल सहा
नुभूति आहे असं भासविण्याच्या दृष्टीने असल्या कृत्रिम दुसऱ्या प्रदर्शनाच्या सभा
चीहि दृग्गिज्ञाना अवश्यकता आहे पुण्यात मागे रड साहेबाचा खून झाला
तेव्हाहि असेच कोणी दुसऱ्याप्रदर्शन करीना तव्हा गावातील सगळ्या प्रतिष्ठित
लोकांना एका ठिकाणा जमवून तुम्ही दुसऱ्याप्रदर्शन करा असं यथील त्या
वेळच्या कलेक्टर साहेबांना सांगणें भाग पडलें ! तसाच प्रकार बंगाल्यात
होत असला पाहिजे, असा पुष्कळांचा तर्क आहे पण असल्या मनावट
लोकांमताच्या मोठ्ठ्या सहानुभूतीवर ही इंग्रजी राज्याची दमरत म्तिती दिवस
दुस्त राहणार ? लोकांमतात भयंकर अंतर पडलें आहे अत्यंत नम्र अजा
पासून गोंय गोळ्यापर्यंत मजल येऊन ठेपली आहे व आम्ही हे गोळे आम
च्यावर जुलूम करणाराचा सूड घेण्याकरिता आणि आमच्या देशाच्या स्वात
ंत्र्याकरिता फेंकीत आहां, असें गाळें फेंकणारे लोक आपल्या ताडाने स्पष्ट
म्हणत आहेत यावरून काय व्यक्त होतें ? सरकारबद्दलची भीति लोकांच्या
मनावरून उडून गेली आहे या गोष्टीची निदर्शक अशी पुष्कळ प्रमाणे
मिळतात तिनिवळी येथे चो खटला चालला जाहे त्यातील एक मुख्य
आरोपी सुब्रह्मण्य शिव, यांनी सरकारच्या न्यायकोर्टापुढे जो उघड उघड
जत्रा दिला आहे त्यावरून सुद्धा हीच गोष्ट सिद्ध होते मि० सुब्रह्मण्य शिव
यांना येणेंप्रमाणें आपला जत्रा लहून दिला आहे —“मी सन्यासी असून
व्यक्तींनी व राष्ट्रांने मोक्ष संपादन करावा असा उपदेश करित असतो राष्ट्रीय
मोक्ष म्हणजे परकीयांच्या सत्तेवरिहित स्वातंत्र्य होय म्हणकार, नि शस्त्र प्रतिकार
व राष्ट्रीय शिक्षण हे स्वातंत्र्यसंपादनाचे मार्ग हात विश्वासघात करून व भुरळ
पाडून इंग्रज सरकारने हिंदुस्थानचे राज्य संपादिल आहे महाराणीच्या जाहीर
नाम्याने व निरनिराळ्या व्हाइसरायाना वेळोवेळा दिलेल्या पोचणें पण गुळचट
अभिवचनानीं लोकांना झुलविण्याचा प्रयत्न झाला आहे ।हदी लोकांनीहि
पुष्कळ चुका केल्या आहेत एरुंदर अनिष्ट परिस्थितीमुळें सरकार पालटलें
पाहिजे अशी लोकांना अवश्यकता वाटू लागली आहे सद्य त्याचेकडून
स्वतंत्र स्वराज्य स्थापन करण्याचा प्रयत्न होत आहे ’ असल्या जवाबानीं सर-
कारची उघड उघड प्रेअदबी होत आहे ! सरकारचा वरचष्मा यानें उतरत
आहे ! हा सरकारी सत्तेचा अपमान आहे ! आणि हा सरकारी सामर्थ्याचा

उपमर्द आहे ! आणि शिवाय लोकांमध्ये असल्या जबाबाची तारीफ करण्याची प्रवृत्ति वाढत चाललेली आहे ! तेव्हा या सगळ्याचा अर्थ काय होतो ? लोकमत सरकारच्या बाजूला असायें तितकें नाहीं, हें यावरून उघड उघड होत आहे. आणि म्हणून सरकारला आमची अशी नम्र विनंति आहे कीं त्यांनीं या नाजूक प्रसंगीं भलतींच आचरटपणाचीं कृत्यें करून लोकांना चिडवूं नये. लोकांच्या कलानें त्यांनीं वागले पाहिजे. त्यांच्या कलानें लोकांनीं वागण्याचे दिवस आता उरले नाहींत ! लोकांचे हक्क लोकांना पाहिजे आहेत; आणि ते सरळ मार्गानें मिळाले नाहींत, तर बाकड्या मार्गानें मिळविण्याची लोकांची तयारी दिसूं लागली आहे. हे जाणून स्वराज्यासारखे महत्त्वाचे हक्क देऊन इंग्लिशांनीं लोकांना खुप करावें, हेंच अशा वेळीं उचित आहे.

मात्र असें झालें नाहीं, तर शक्तीच्या परीक्षेची वेळ लवकरच येण्याचा फार संभव आहे. लोकांच्या भाषेमध्ये आणि विचारामध्ये महदंतर पडलें आहे. “इंग्रजी राज्यापासून आमचे अतिशय फायदे झाले आहेत” आणि “इंग्रजी राज्य देवानें आमच्यावर पाठविलें आहे,” असलीं वाक्यें बोलणारे आता फारच थोडे लोक राहिले आहेत. हल्लींची भाषा “आम्हांला स्वराज्य पाहिजे” आणि “स्वराज्याच्या प्राप्तीसाठीं आम्ही घाटेला तें करूं,” अशी झाली आहे. साराश, मनातील दहशतीचा प्रश्न उरलेला नाहीं; बाहेरच्या शक्तीच्या दडपणाचा मात्र प्रश्न राहिला आहे, असा याचा अर्थ होतो. पण ही स्थिति चांगली नव्हे. आणि ती लोकांना खुप ठेवून इंग्लिशांनीं होईल तितक्या लवकर नाहींशी करावी, हें उत्तम होय. रशियामध्ये बाँवगोळे फेंकतात, आणि इंडियामध्येहि आतां बाँवगोळे फेंकूं लागले आहेत, पण या दोन देशांतील स्थितीमध्ये फरक आहे. रशियामध्ये रशियन सरकारनच राज्य करीत आहे. त्या सरकारविरुद्ध जे अनाकिसट लोक उठतील त्यांच्याविरुद्ध आणि सरकारच्या अनुकूल, अंतःकरणपूर्वक असणारे लोक रशियामध्ये पुष्कळ असल्यामुळे तेथील सरकारला तितका नैतिक आधार सांपडतो. परंतु हिंदुस्थानांत तितके अनुकूल लोक सांपडतील किंवा नाहीं याच्याबद्दल मध्यस्थितीमध्ये वानवाच दिसत आहे. असें असूनहि जर रशियामध्ये बाँवगोळ्यांच्या पाटी-मागून इय्मा सभा आली, तर मग हिंदुस्थानांतील लोकांना स्वराज्य मिळणें हें तर ज्यास्तच अवश्यक आहे. स्वराज्यापेक्षा कमी दर्जाच्या देणगीन हिंदुस्थानां-

स्वराज्यप्राप्त्यर्थं हवें तें करूं ! शक्तीच्या परीक्षेची वेळ येणार ? ९

तील लोक काही वर्षांपूर्वी तृत झाले असते. परंतु तो पूर्वीचा विश्वास आज उडून गेलेला असल्यामुळे स्वराज्याच्या हक्काशिवाय दुसऱ्या कशानेंहि लोकांचे समाधान होईल असा संभव दिसत नाही.

हल्ली हिंदुस्थानात प्राप्त झालेल्या स्थितीला स्वराज्याच्या हक्काशिवाय दुसरे औपध नाही, असें मामान्य लोकांचेच मत आहे असे नाही, तर सरकारच्या विश्वासातील जे मि० दत्त आणि ज्यांना सरकारनें स्टेट सेक्रेटरीच्या कौन्सिलमध्ये सहा धेण्याकरिता नेमले आहे, त्यांचेहि असेंच मत आहे. हिंदुस्थानात अनार्किस्ट लोकांची धादल लवकरच सुरू होणार असे आपण भविष्य केलेंच होतें, असें मि० रमेशचंद्र दत्त हल्लीं म्हणत आहेत ! लोकांच्या तक्रारीकडे सरकार योग्य लक्ष देत नाही अशी हिंदुस्थानातील लोकांची दिवसेंदिवस ठाम समजूत होत चालल्यामुळे असले वावगोळ्यासारखे प्रकार घडून येत आहेत व स्वराज्याच्यासारखे महत्त्वाचे हक लोकांना मिळाल्यावाचून असले प्रकार बंद व्हावयाचे नाहीत, असे त्यांचें मत आहे. या आपल्या सहागाराच्या सहाय्याकडे मोलेंसाहेब आपलें लक्ष पुरवितील, तर मि० दत्त यांना त्यांनीं आपल्या कौन्सिलमध्ये नेमल्याचें काहीं तरी चीज होईल. स्वराज्यप्राप्ति हा जो हिंदुस्थानातील राजकीय चळवळीचा उद्दिष्ट हेतु त्या दृष्टीने पाहिले तर आपल्यादृष्टील बाब गोळे पेंकणाराना देखील अनार्किस्ट हा गब्द लावणें अन्यायाचें आहे. ते सरोवर अनार्किस्ट नाहीत व त्यांना कोणी अनार्किस्ट म्हणूहि नये. अनार्किस्ट म्हणजे अराजक स्थिति उत्पन्न करावी असा ज्याचा उद्देश असेल तो होय. पण आपल्यादृष्टील यरेन बाबूसारख्या लोकांची इच्छा हिंदुस्थानात कोणतेहि राज्य नसावें आणि जिऊडे तिकडे अराजकत्वाची अथवा वेवदपादगाहीची स्थिति सुरू व्हावी अशी मुळीच नाही. त्यांना अराजक स्थिति नसो अमून स्वराज्याची स्थिति पाहिजे आहे. तेव्हा त्यांच्याकरितां अनार्किस्ट हा शब्द योग्य नसून आपल्या देशाला स्वराज्य देणारा अशा अर्थाचा जर काहीं एकादा शब्द इंग्रजी भाषेमध्ये असेल, तर तो त्यांना योग्य आहे. बाब गोळे पेंकणें हे चांगले किंवा वाईट हा प्रश्न अलाहिदा ठेविला असता येवढे निर्विवाद आहे कीं, इंडियन लोक अराजकत्वाकरिता नव्हे, तर स्वराज्याकरिता सटपटी करीत आहेत !

दुःखप्रदर्शनाच्या ज्या सभाचा वर उद्देश केला आहे त्याच्याशिवाय

डाका, माणिकगंज, मुर्शिदाबाद येथेहि मागाहून सभा झाल्याची बातमी आली आहे. व या सभांतून आणखी असाहि एक ठराव पास करून घेण्यांत आला आहे की, या अनार्किस्ट चळवळी देशामध्ये सुरू झाल्या आहेत त्या दावून टाकण्याकरितां सरकारने नेटानें प्रयत्न करावा. दरभंग्याच्या महाराजांच्या अध्यक्षतेखाली झालेल्या सभेमध्ये असें प्रतिपादन करण्यांत आलें आहे की, वर्तमानपत्रें व व्याख्याने यांच्या योगानें लोकांचीं मनें विथरतात याकरिता असल्या प्रकारचे लेख आणि भाषणें बंद करण्याविषयी तजवीज करावी. एके ठिकाणीं तर असा स्पष्ट उल्लेख आहे की, बाबू सुरेंद्रनाथ बानर्जी आणि बाबू धिपिन चंद्र पाल यांच्यासारख्यांच्या भाषणांनीं असे परिणाम घडून येतात. व या सगळ्यांच्या बंदोबस्त व्हावा अशा सरकारकडे शिफारशी चाललेल्या आहेत. तूर्त या चहाडबुचक्या आणि तोंडपुज्या लोकाकडून सरकारवर असल्या वेडगळ सूचनांचा जो वर्षाय होत आहे त्यातील गाळसाळ काढून टाकून त्यातील ग्राह्याशाचा विंदु काय आहे तें समजून घेण्यासाठीं सरकारला एक निराळें खातेंच ठेवावें लागेल अशी भीति आहे ! तसेंच आपण सरकारला या प्रसंगीं काय मदत करावी याचा विचार करण्यामध्ये युरोपियन डिफेन्स असोसिएशन ही संस्था गढून गेलेली आहे. पण आम्ही असें विचारांहीं की, हे दरभंग्याचे महाराज, ही फ्रॅटर्स असोसिएशन, ही बिहार मोस्लेम लीग, किंवा ही युरोपियन डिफेन्स असोसिएशन, या सगळ्या संस्था इतके दिवस कोठें गेल्या होत्या ? हल्लीं जे भयंकर प्रकार घडून आले त्याचीं अनेक कारणें हळूहळू एकत्र गोळा होत होती, तेव्हां या संस्था व हे महाराजे काय क्षोपीं गेले होते ? तेव्हा यानी इंग्रजी अधिकारीचर्गाला सांगावयाला पाहिजे होतें की, बाबांनो, लोकाना तुम्ही इतकें सतावून सोडूं नका ! आतां एकदां गोळा उडून गेल्यावर मग सरकारला आगीत तेल ओतण्याचा सल्ला देण्यांत कांहीं शहाणपणा नाही. जेव्हां हिंदुस्थानातील अगणित पैसे विलायतेस पाठविले जातात, जेव्हा नेटिव्हाना वरिष्ठ जागा मिळत नाहींत, जेव्हां कॉंग्रेसच्या बावीस वर्षांच्या अरण्यारुदनांकडे कोणी दुकून सुद्धा पाहिलें नाहीं, जेव्हां इंडियन लोकांच्या छातीवरून दिह्नीस हत्तींच्या मिरवणुकी काढल्या, जेव्हां लाखो बंगाली लोकांच्या अत्यंत नम्र विनंत्यांना न जुमानतां बंगालची फाळणी करण्यांत आली, जेव्हां लाला लजपतराय आणि सरदार अजितसिंग यांना

अशीं दुष्कृत्यें करू नका ! त्यांचा दुष्परिणाम भोगावा लागेल ! ११

चोमशीवाचून शिक्षा देण्यात आल्या, जेव्हा सभायदीचा कायदा जरूर दस्तीन पास करून घेण्यात आला, त्या वेळा—त्या अनेक वेळांपैकी एका वेळी तरी—या सस्थापैकी निना महाराजापैकी एका तरी पुढें येऊन सरकारला अस सांगितलें काय की, तुम्ही हीं वार्डट कृत्यें करीत आहा, त्याचा वार्डट परिणाम तुम्हाला भोगावा लागल, त्यासाठी ती तुम्ही करू नका ? युरोपियन डिफेन्स असोसिएशनला जर युरोपियन लोकांचे लोकांवर संरक्षण व्हावे असे वाटत असेल, तर त्याला एकच माग आहे आणि तो हिंदुस्थानातील लोकांच्या मागण्या कबूल करणें हा होय परंतु अस न होईल, तर युरोपियन डिफेन्स असोसिएशनच्या एवजां युरोपियन डिफीन्स असोसिएशन अस तिच नांव भावी इतिहासाला बदलावे लागल ”

काळ, मुद्रक व प्रकाशक प्रो० शिवराम महादेव पराजप, वार्षिक वर्गणी दोन रुपये, या साप्ताहिकाचे मुबईस ६५० अंक जात, अशी माहिती दाखल झाल्यावर गुन्हा शारीत झाल्यास प्रेसिडन्सी मॅजिस्ट्रेट कोर्टास ज्यास्ता ज्यास्त जितकी शिक्षा देता येईल ती गुन्हाच्या मानाने अपुरी असल्यामुळे सटला सेशन—कमिट करावा असे सरकारी वकील गोवेन यांनी सांगितले, आरोपीतर्फे बॅरिस्टर इद्रजित यानीहं लेखाची भाषा प्रौढ मराठी असल्यामुळे ज्यूरीपुढे त्याचा विचार झालला परा अस सांगितलें मॅजिस्ट्रेट अॅस्टन् यानाहि १ जुलैपासून रजेवर जावयाचें होते तोंवर सटला आटपणें शक्य नसल्यामुळे त्यांनी सटला सेशन—कमिट केला

रक्षायाच्या तयारीसाठी आरोपीस जामिनावर सांडाव असा अर्ज २० जून १९०८ रोजी हायकोर्टांत न्या० दावर याजपुढें करण्यात आल्यानरून साडे सात साडेसात हजारचे दान जामीन व दहा हजाराचा जातमुचलना घेऊन दे० पराजपे यास जामिनावर सोडण्यात आले

ता २७ जून १९०८ शनिवार रोजी न्या० दावर याच्यापुढें खटला सुरू झाला गदा रूप होती सरकारतर्फे अॅडव्होकेट जनरल ब्रॅन्सन, १० इन्हेरॅरिटी व विनिंग आणि आरोपीतर्फे १० जिना काम चालवीत होत लेखाची भाषा प्रौढ असल्यामुळे स्पेशल ज्यूरी नेमावी अशी ब्रॅन्सन यांनी विनंति केली पण स्पेशल ज्यूरीत मराठी भाषा न समजणाऱ्या युरोपियनांचा भरणा अधिक असतो या मुद्द्यावर जिनांनी हरकत घेतली, मात्र युरोपियन लोकांच्या शैली

संबंधानें आक्षेप घेण्याचा आपला इरादा नाही असा खुदासा केला. पण कोर्टास क्रि० प्रो० कोडच्या २७६व्या कलमाप्रमाणें स्पेशल ज्युरी नेमतां येते, ज्युरीला मराठी भाषा आलीच पाहिजे असें काहीं नाही, आश्रित लेखाचें इंग्रजी भाषांतर आहेच, कोर्टाचे कामहि इंग्रजीतच चालतें व खटला महत्त्वाचा आहे अशीं कारणे देऊन न्या० दावर यांनीं स्पेशल ज्युरी नेमण्यास परवानगी दिली, पुढील तारीख ६ जुलै १९०८ ही नेमली व दे० परांजप्यांची पूर्वीच्याच जामिनावर मुक्तता केली.

सोमवार ६ जुलै १९०८ रोजी मुंबई हायकोर्टाच्या तिसऱ्या फौजदारी सेगनात फिर्यादी, यादशहा सातवे एडवर्ड वि० आरोपी, शिवराम महादेव पराजपे या खटल्यास सुरुवात झाली. सरकारतर्फे ऑकिंग प्रॉसिक्यूटर व सरकारी सॉलिसिटर बोवेन, थिनिंग, इन्व्हेरेरिटी व अँडव्होकेट जनरल ब्रॅन्सन हे काम चालवीत होते. पराजप्यांनीं वकील दिला नव्हता. ते स्वतःच काम चालवीत होते. परांजप्यांवर १२४ अ कलमाखालीं राजद्रोहाचा व १५३ अ कलमाखालीं जातीजातीत वैमनस्य उत्पन्न करण्याचा असे आरोप ठेवण्यांत आले होते. न्यायाधीश फार अंतरावर असल्यामुळे आरोपीच्या नेहमींच्या जागेवरून उठून वकील मंडळीत बसण्याची परवानगी दे० पराजपे यांस ऐकणें सुलभ होण्यासाठीं देण्यांत आली. कोर्टाच्या चारी बाजूंच्या रस्त्याची पोलिसांनीं नाकेबंदी केली असूनहि कोर्टांत खटला ऐकण्यास खूप गर्दी झाली होती. काहीं युरोपियन स्त्रियाहि हजर होत्या. स्पेशल ज्युरीतील नऊ गृहस्थः— फोअरमन जॉर्ज एच्. मॅकॉसलंड, महमद युसफ, एल. डब्ल्यू. मायकेल, हर्बर्ट जी. क्लार्क, सोरावजी डी. दुभाप, ए. जे. विलिमोरिया, हैदराल्ली इ. दुभाप, जे. एम. मेयर व पोचाजी बी. दुभाप. काळाच्या २० मार्च, २९ मे व ५ जून या तीन अंकांतील लेखाचीं भाषांतरे पुराव्यांत आणखी दाखल करण्यांत आलीं. मात्र आरोपीतर्फे वकील देण्यांत आला नसल्यामुळे योग्य क्रमानुसार हे लेख कोर्टापुढें घेण्याआधीं त्याचा उल्लेख करण्यांत येऊं नये असें कोर्टानें सांगितले व ब्रॅन्सननीं तें मान्य केलें.

अँडव्होकेट जनरल ब्रॅन्सन यांचें अडीच तास प्रास्ताविक भाषण.

वाचतांच लक्षात येईल इतका उधड राजद्रोह लेखांत भरला असल्यामुळे आरोपी मुक्त असल्यास त्यांनीं लेखांत राजद्रोह नाही असें कोर्टाच्या मनात

भरविण्याच्या नादान पड नये असा इशारा देऊन ग्रॅन्सननी सांगितले की, काळ पत्र पुण्यास कसता पडत मनाहर छापल्याच्या छापण्यात येते. हे लेख आरामीच्या माहितीशिवाय व दृष्टेनिवृद्ध छापण्यात आले असे सिद्ध झाल्या गिनाय त्याच्यापरी जबाबदारी चकत नाही. एकादा लेख आपल्या परवानगीशिवाय छापल्याच्या संपादक फायद्याच्या कचाळीतून निसटून जाण्यास लेखकाला फायदा प्रतिबंध करून पाहिजे नाही तर फायद्याचा वोज राहणार नाही. जम करण्यास फायद्याचा आधार आहे परदेशी वृत्तपत्रातील उतारा प्रसिद्ध करण्याबद्दल प्रकाशकाच्या न्यायानुसार धरण्यात येते. मग खुद्द आरोपीने गिनिच्या लेखाबद्दल तर त्याला जबाबदार धरूनच पाहिजे.

यानंतर १७४ अ व १७३ अ या कलमाच्या नव्या ज्यूरसना कार्याच्या परवानगीन देऊन मार्गे या कलमाचा अर्थही कायद्याप्रमाणे अथवा लघुपत्राच्या प्रयत्न झाला होता तो, दुरुधर्माच्या कायद्यात हिदुस्थानात आणणे युक्त नव्हे या मुद्द्यावर गैर ठरवून, त्याची माहिती समारोपात घेऊन व प्रिन्सी कौन्सिलच्या न्यायाधीशाना गैर न वाटलेला १७४ अ या कलमाचा अर्थ सरा मानला पाहिजे. जम ग्रॅन्सन म्हणाले वगमासी पत्रावरील संपल्यात अप्रीति म्हणजे प्रीतीचा अभाव जसा जस्टिस पथेरेम यांनी केलेला अथवा दुरुस्त करून त्याची यांनी प्रीतीचा अभाव म्हणजे अप्रीति नव्हे, अप्रीति म्हणजे उघड व स्पष्ट द्वेष असा अर्थ लावला, जस सांगून संपादकास त्याच्या मनातील अभावरून शिक्षा होत नाही तर त्याच्या लेखाच्या साहजिक अभावरून होत नाही. यासाठी पाहिजे, लेखाचा अर्थ करण्यास काम ज्युरी आहे व तो करताना लेख केव्हा, कोठे, कोणासाठी व कायत्या परिस्थितीत लिहिण्यात आला याचाहि विचार झाला पाहिजे. जम ग्रॅन्सन ही सांगितले ते पुढे म्हणाले, हे लेख मुंबईतल्यासारख्या सुशिक्षितांसाठी लिहिले नसून पुण्याच्या व पुण्याच्या आमपासच्या लोकांसाठी, सरकारला यावर फार जुलूम करीत आहे असा ग्रह उपलब्ध करण्याच्या हतुने, लिहिलेले आहे. फायद्यानुसार गुदा हाण्याला अप्रीति उत्पन्न झालीच पाहिजे असे नाही अप्रीति उत्पन्न करण्याचा प्रयत्नहि (तो यशस्वी होय असे फक्त) पुरावा सरकारच्या लोकांना चांगला ग्रह असल्यामुळे अप्रीति उत्पन्न न झाली तरी दोषमुक्ती हाऊ शक्य नाही. लोकांना नव्हे असे मारामारी करण्यास प्रयत्न करणारे लेखक तेवढे दोषाई असहि नव्हे टीकापिपय झालेली.

जुलमी कृत्यें खरोखरीच सरकारनें केलेलीं असलीं तरीहि अप्रीति उत्पन्न करण्याचा गुन्हा मुळींच कमी होत नाही असें जॅकिन्सप्रभृति न्यायाधीशांचें मत आहे; या लेखांनीं सरकारबद्दल गैरसमज खात्रीनें उत्पन्न होईल; यांतील भाषेमुळे सरकारविरुद्ध अप्रीति व बेदिली उत्पन्न झालीच पाहिजे; इंग्रजी व हिंदी कायद्यातील बारीकसारीक फेरफारांमुळे ज्यूरसनीं गैरसमज करून घेऊं नये; भाषण—स्वातंत्र्याला व लेखन—स्वातंत्र्याला घालून दिलेल्या मर्यादांचें अतिक्रमण केव्हा होतें हें या कलमाच्या टीकेंत सांगितलें आहे; अप्रीति कमी अधिक उत्पन्न होईल तदनुसार फार फार तर शिक्षा कमी अधिक द्यावी; कडक टीकेमुळे गुन्हा घडत नसला तरी सरकारचे एकदर धोरणच जुलमी आहे असें ध्वनित करण्यांत आल्यास अगर सरकारच्या अस्तित्वावरच धाड आल्यास गुन्हा घडतो; लेखामुळे होणाऱ्या परिणामावरून लेखकाचा हेतु ताडला पाहिजे; लेखक कांगावा करील तोच उद्देश मानतां कामा नये; इंग्लंडात ज्यांमुळे बेदिली उत्पन्न होणार नाही त्या लेखांमुळे हिंदुस्थानांतहि होणार नाही असें नव्हे; माझ्या या सर्व मुद्द्यांना स्याची साहेबांच्या उपरिनिर्दिष्ट भाषणांतील प्रत्येक शब्द पुष्टिकारक आहे. यानंतर ब्रेन्सननीं आक्षिप्त लेखाच्या इंग्रजी भाषांतराच्या प्रती ज्यूरसना देऊन विशेष महत्त्वाचीं वाक्यें वाचून दाखविलीं. नंतर ते म्हणाले, कलकत्त्यास युरोपियन पोलीस अधिकाऱ्यांना बक्षिसें न देतां फक्त नेटिव्ह्हांना देण्यांत त्यांनीं स्वदेशवांधवांचा हवा तसा विश्वासघात करावा असें शिक्क्याच्या सरकारचा उद्देश होता, याच प्रकरणांतील गुन्हेगार पकडण्याची नेटिव्ह पोलीस अधिकाऱ्यांची चलाखी म्हणजे स्वदेशवांधूचा विश्वासघात, जिब्राल्टर व माल्टा या ठिकाणांचे नकाशे विकल्याबद्दल हेराना शिक्षा करणारें इंग्रज सरकार हिंदुस्थानांत नेटिव्ह्हांचा विश्वासघात करण्याबद्दल नेटिव्ह पोलीस अधिकाऱ्यांना बक्षिसें वाटतें, कलकत्त्याकडील याच प्रकरणासंबंधीं राग व्यक्त करणाऱ्या पुष्कळ खोट्या सभा सरकारनें आपल्या बगलबन्चांकडून भरविल्या, यांनें मुक्तफरपुरास घडलेल्या खुनाबद्दल दुःख व्यक्त करण्याचें हिंदी लोकांना मुळींच कारण नाही, असें मुद्दे या लेखांत असून रशियनांनीं बावच्या जोरावर ड्यूमा सभा मिळविली त्याप्रमाणें स्वराज्य न दिल्यास ते मिळविण्यासाठीं हिंदी लोकहि याच गोळ्याचा उपयोग करतील अशी धमकी सरकारला दिली आहे व रँडच्या खुनाचा उल्लेख करून असल्या दांसळलेल्या

पायावर इंग्रजी राज्य किती दिवस डळमळत राहणार असा सवाल जारो पीने केला आहे व आपल्या मताला दत्ताच्या म्हणण्याचा आधार दिला आहे. दत्तांनीं याबद्दल आरोपीवर अवगुणकारीची पिर्याद यापूर्वी केली नसल्यास अजून तरी जरूर करावी अशीहि शिफारस ब्रॅन्सननीं जाता जाता केली व लेखातील शब्दनुशब्द १२४ अ कलमाखाली येत आहे असे सांगितलें. नारायण नरसो केळकर यांनी काळाच्या ६५० प्रती दर आठवड्यास आपणाकडे येतात असें आपल्या साक्षीत सांगितलें.

नंतर दे० पराजपे यांनीं जबाब दिला, त्यात काळात प्रसिद्ध होणाऱ्या सर्व मजकुराची जबाबदारी त्यांनीं पत्करली व स्वदेशबाधकाची स्थिति सुधारण्यास यथाशक्ति मदत करण्याच्या हेतूनें आपण काळ पत्र वाढलें, लेखातील आपलीं मते कायम असून त्याच्या प्रसिद्धीमुळे ब्रिटिश इंडियातील कोणत्याहि कायद्याचें आपण उल्लंघन केले आहे असें आपणास तेव्हाहि वाटलें नाहीं व अजूनहि वाटत नाहीं, अधिकार्याच्या काही कृत्यांवर टीका करण्यासाठीं व आठवड्यात घडलेल्या गोष्टींसंबंधी लोकमत प्रकट करण्याकरता आपण ते लेख लिहिले, कलकत्त्याच्या पोलिसाना वक्षिसें वाटण्यात सरकारचा बराच अविचार झाला असें आपले लेख लिहिल्यावेळनें मत अजूनहि कायम आहे, बॉम्बेबद्दल नापसती दाखविणाऱ्या सभाविरुद्ध लिहिण्याचा उद्देश अशा सभातून दडपशाही सुरू ठेवण्याबद्दल सरकारला करण्यात येणाऱ्या अनर्थभूलक सूचनाकडे सरकारनें मुळींच लक्ष देऊ नये असें सुचविण्याचा होता, हिंदुस्थानभर फैलावलेला असतोय राजकीय हक लोकाना मिळवण्यांत शांत होणार नाहीं हे आपलें लेखातील मत अजूनहि तसेच कायम आहे, इतर मुद्दे गौण व बरील सिद्धान्ताना पुष्टि देण्यामाठीं माडले आहेत, सरकारी अधिकार्या बरील टीका फक्त त्याच्या दुष्कृत्यांना उद्देशून केली असल्यामुळे जातीजातीत वैमनस्य येण्याचें कारणच नाहीं व म्हणून आपणास दोन्ही आरोपांमात निदोष ठरवाव असे सांगितले.

मगळवारी ब्रॅन्सन यांनीं ज्यूरीला उद्देशून केलेल्या भाषणात सांगितलें कीं, हिंदुस्थानात बॉम्बे येण्यास मूळ इंग्रजच कारण झाले या आरोपीच्या निधाना मुळे युरोपियन लोक व सरकार याबद्दल लोकांत तिरस्कार उत्पन्न होऊन नेटिद्द व युरोपियन यात विद्वेष येईल, १५ मेच्या लेखातील उताऱ्यावरून इंग्रज

सरकार रशियन सरकारइतकेंच नव्हे तर ज्यास्त जुलमी असल्यामुळें रशियनां-
प्रमाणें हिंदी लोकांनीहि बॉबचा उपयोग करावा असें आरोपींचें मत आहेसं दिसतें,
पूर्वी हिंदी विद्यार्थी बॅरिस्टर होण्यासाठी विलायतेस जात तर हल्ली बॉबची
कृति शिकण्यासाठी जातात असा उल्लेख, सरकार हिंदी लोकांच्या हिता-
विरुद्ध बागते असा आरोप व-इंग्रज हिंदुस्थानांत आल्यामुळें प्लेग, दुष्काळ
व दारिद्र्य ही संकटे हिंदुस्थानांत शिरलीं हैं विधान, १२४ अ व १५३ अ
या दोन्ही कलमाखालीं लेख आक्षेपाहं ठरविण्यास पुरेदीं आहेत. आरोपींनीं
वकील दिलेला नाही या सबबीवर वाटेल तीं प्रश्नोत्तरे उत्पन्न करून कोर्टाला
राजकीय वादविवादक मंडळीचे स्वरूप न येऊं देण्याची खबरदारी घेण्याबद्दल
कोर्टाला विनंति करून ब्रॅन्सननीं आपलें भाषण संपविलें.

प्रो० शिवराम महादेव परांजपे यांचें वचावाचें भाषण.

जजसाहेब आणि ज्यूरीमधील सभ्य गृहस्थहो, हैं न्यायाचें कोर्ट आहे
आणि येथूनच मला न्याय मिळावयाचा आहे ही गोष्ट माझ्या पूर्णपणें लक्षात
आहे. ती सांगण्याची जरूरी अॅडव्होकेट जनरल यांना बिलकुल नव्हती. कोर्ट
ही वादविवाद करणारी मंडळी नाही हे मी जाणतो. मी आपल्यातर्फे कोणी
वकील दिला नाही, याचें कारण माझ्यावर सरकारकडून राजद्रोहाचा आरोप
ठेवण्यांत येणार नाही असें मला वाटलें, हैं नव्हे; सरकार माझ्यावर राज-
द्रोहाचा आरोप ठेवणार हैं मी जाणून होतो. मी काहीं वकील नाही; मी
मुंबई युनिव्हर्सिटीचा एक एम् ए. आहे. आणि ज्याप्रमाणें आपण सद्गृहस्थ
आहां, त्याप्रमाणें मीहि एक सद्गृहस्थ आहे. जरी या राजद्रोहाच्या खटल्यांत
कायद्याचा पुष्कळ संबंध आहे तरी सरकारतर्फेच्या पुराव्याची भिस्त सर्वस्वीं
माझ्या लेखावरच आहे आणि ते लेख मी स्वतः लिहिले असल्यामुळें त्यांचें
हृदय माझ्याइतकें स्पष्ट दुसऱ्या कोणालाहि सांगतां येणार नाही; आणि
म्हणूनच मी वकील दिला नाही. असें बोलण्यामध्ये कोणत्याहि बॅरिस्टराचा
किंवा कायद्यांमधील वाक्यगाराचा अपमान करण्याचा माझा हेतु नाही.
मला आपला खटला जरूर तितका कोर्टांपुढें मांडतां येईल अशी माझी पक्की
खात्री आहे.

राजद्रोहाचे दोन भाग करण्यांत येतात. एक कायद्याचा आणि दुसरा
वस्तुस्थितीचा. आणि मी आपल्या भाषणांत फक्त वस्तुस्थितीच्या दृष्टीनें

विचार करणार आहे. कायद्याचे विवेचन करण्याचे काम मी जजसाहेबांवर सोपवितो. जजसाहेबांवर माझा पूर्ण भरवसा आहे. जजसाहेब हे सरकारच्या पक्षाचे नाहीत व आरोपींच्या पक्षाचेहि नाहीत. त्यांच्या न्यायाचा निकाल निःपक्षपातीपणाने झाला पाहिजे. त्या न्यायावर माझा पूर्ण भरवसा आहे आणि जो मला आणि माझ्या देशाला अवश्य आहे असाच न्याय जजसाहेबांमज्जन मिळेल अशी माझी खात्री आहे. प्रथमतः अशा तऱ्हेचे उद्गार काढण्याची माझी इच्छा नव्हती. परंतु अॅडव्होकेट जनरलनीं नुकतेच जे उद्गार काढिले त्याप्रमाणे असे उद्गार काढण्याची अवश्यकता भासू लागली आणि म्हणूनच तसें करून कायद्याचे विवेचन मी जजसाहेबांवर सोपवितो. ते आपल्याला कायदा विशद रीतीनें समजावून सांगतील.

आता मला परिस्थितीनवधानें चार शब्द सांगायचे आहेत. ज्या माझ्या लेखावरून पिर्याद करण्यात आली आहे ते लेख आपणापुढे आहेत. अॅडव्होकेट जनरलप्रमाणेच मीहि आपणाला विनंति करितो कीं, हे लेख आपण समग्र वाचून पाहा. लेखामधील सरकारतर्फे पुढें मांडलेलीं तुटक तुटक वाक्यें आपण वाचू नका; समग्र लेख वाचून पाहा. कोर्टांमध्ये दाखल केलेले चार लेख आहेत. ते आपण सर्प वाचून पाहा आणि वाचल्यानंतर बाजूला ठेवून त्या आणि मग स्वतंत्र रीतीनें सदर लेखाचा परिणाम काय होतो याचा विचार करा. लेख वाचल्यानंतर जर माझे लेख राजद्रोही आहेत, असें आपले मत होईल तर तसें सांगा. त्या मताचा स्वीकार करण्याला आणि त्याचे परिणाम भोगण्याला मी तयार आहे. पण तुमचें मत जर मी निर्दोषी आहे असें झालें, तर मग मात्र माझी मुक्तता झाली पाहिजे. आपण माझे लेख वाचून आपलें मत बनवीत असताना ज्याप्रमाणे आपण अॅडव्होकेट जनरलच आपण आपल्या डोळ्यापुढे ठेगाल त्याप्रमाणें माझे आपणहि आपण मधून मधून लक्षात घ्या. आपले मत कसेहि झालें तरी त्याचा परिणाम भोगण्याला मी आपल्यापुढे तयार आहे. पण माझी अशी खात्री आहे कीं, आपण तुटक तुटक वाक्ये न वाचता जर समग्र लेख वाचाल तर ते लेख लिहिण्यामध्ये माझा हेतु प्रामाणिकपणाचा होता असेच आपलें मत होईल. आणि माझी मनोदेवता मला अने सागत आहे कीं, या मताचा फायदा मला सा-
स्याशिवाय कधींहि राहणार नाही.

अशा तऱ्हेचा उपोद्घात करून मी आपणांला परिस्थितीसंबंधी कांहीं गोष्ट सांगतो. या खटल्यामध्ये आपणांला सदर लेख लिहिण्यामध्ये माझा काय हेतु होता हे पाहावयाचे आहे. प्रत्यक्ष कृत्य जरी दोषार्ह असलें तरी जोपर्यंत तें कृत्य करण्याचा हेतु दोषार्ह ठरत नाही तोपर्यंत तें कृत्यहि दोषार्ह होत नाही माझा लेख राजद्रोही असेल; किंबहुना तो वाचल्यानंतर आपणालाहि तसे वाटेल. परंतु हा लेख लिहिण्यामध्ये जर माझा हेतु राजद्रोही ठरणार नाही तर त्यामुळे माझ्या लेखाला कांहीं बाध येत नाही. जर माझा हेतु निर्मळ आहे आणि सरकारनें अमुक गोष्टी कराव्या आणि सरकारनें विशिष्ट पद्धति स्वीकारावी असा सरकारला सलोख्याच्या सल्ला देण्याचा माझा लेख लिहिण्यामध्ये राख आहे तर यांत राजद्रोह कोठून येतो ? हिंदुस्थानसरकार आणि येथील अधिकारीवर्ग यांच्यापुढें सध्यांची हिंदुस्थानची परिस्थिति मला मांडावयाची होती. आणि माझा येवढा हेतु जर मी सिद्ध केला तर मी निर्दोषी ठरतो. आजकाल सरकार मोठ्या पेंचांत सांपडलें आहे; आणि त्यांतून सुटका होण्यास कोणती तोड काढली पाहिजे, याचा जर मी आपल्या लेखात विचार केला असला तर हा माझा हेतु राजनिष्ठ आहे. मला माझ्या देशाची सुधारणा पाहिजे आहे. ही माझी उत्कट इच्छा आहे. हें माझे अंतिम साध्य आहे. तें मी कसे संपादन करून घ्यावे ? माझ्या देशाच्या उत्कर्षाची जबाबदारी आज कोणावर आहे ? मला वाटतें कीं ती इंग्रजसरकारवर आहे. आणि म्हणूनच मला जर माझ्या जन्मभूमीची उन्नतावस्था पाहिजे असेल तर त्यासाठीं इंग्लिशसरकारकडे धाव घेऊन मागणी करणें येवढेंच फक्त माझ्या हातांत आहे. आजच्या परिस्थितीत हिंदुस्थानांतील कोणत्याहि प्रजाजनाला येवढेंच करतां येणें शक्य आहे आणि तेंच मी केले आहे. हें कृत्य देखील जर दोषार्ह ठरत असलें तर त्याबद्दल मी तुरुंगांत—आणि तुरुंगांतच काय, पण आपण धाडाल तिकडे—जायवाला तयार आहे. सध्या गृहस्थही, आपण या ठिकाणी बसलां आहां, पण आपणालाहि एक स्वदेश आहे. आणि म्हणूनच आपणाला हें माहीत असलें पाहिजे की स्वदेशभक्ति ही एक अमूल्य चीज आहे. ती स्वदेशभक्तीची चीज आपल्या अंतःकरणामध्ये बाळगणें हा गुन्हा आहे काय ? ज्या देशामध्ये मी जन्माला आलों आहे, त्या देशाचें हित कसे होईल, या लागून राहिलेल्या द्रोहा

तुरुंगांतच काय, आपण धाडाल तेथे जाण्यास मी तयार आहे ! १९

हेतूंपैरीज दुसरा कोणताहि हेतु हे लेख लिहिण्यामध्ये माझ्या मनात वास्तव्य करीत नव्हता, हें मी माझे हृदय मोफळे करून आपणाला सागत आहे. आणि हा जर गुन्हा असेल तर तो गुन्हा मी केला आहे आणि त्याच्यासाठी मला तुरुंगात गेलेंच पाहिजे. पण मला वाटतें की, स्वदेशभक्ति हें पाप नाही. देशप्रीतीचा मनोविकार मोठमोठ्या महत्त्वाकांक्षी लोकांना त्याच्या देशाची सुधारणा घडवून आणण्यास सागत असतो. तोच मनोविकार माझ्या मनात जागृत होता. त्यानेच मला हे लेख लिहिण्याला सांगितले. आणि म्हणूनच मी सदर लेख लिहून सरकारला माझ्या देशाच्यासमर्थी निनति केली आहे; पण सरकार जरी सर्वसमर्थ असलें तरी सरकारकडूनहि काही चुका होणारच नाहीत असें नाही. सरकार म्हणजे देव नव्हे; सरकारहि मनुष्यच आहे. आणि मनुष्य बहुधा चुकी करितो, असा सृष्टीचा नियम आहे. त्या नियमाला अनुसरून सरकारनें जें चुकीचें धोरण अंगलविलें आहे त्याला उद्देशून मी सदर लेख लिहिले आहेत. आणि असें करण्यामध्ये सरकारला योग्य सल्ला-मसलत देण्याचा माझा हेतु होता. याच हेतूनें मी नेहमी लेख लिहीत असतो. असा जर माझा हेतु नसेल तर मीं वर्तमानपत्र काढलें काय म्हणून ? आणि त्याचा संपादक झालों काय म्हणून ? माझ्या मतानें वर्तमानपत्राचें हें एक प्रमुख कर्तव्यकर्म होय. माझा देश सध्या सरकारच्या ताब्यात आहे, त्या परतून देशाची मला सुधारणा करावयाची आहे आणि म्हणून मी सरकारला राज्यकारभारासमर्थी सूचना केल्या आहेत. हा माझा हेतु निष्कलंक आहे आणि तो तसा असल्याबद्दल मी माझ्या लेखावरून आपली थोडक्याच वेळात खानी करून देईन.

वस्तुतः मीं आपले लेख स्वदेशभक्तीनें आणि देशाभिमानानें लिहिलेले आहेत. राजद्रोह प्रसूत करण्याचा माझा इरादा नव्हता. ज्या वेळेला मी सदर लेख लिहावयाला बसलो त्या वेळीं इंग्रज सरकारच्याविरुद्ध आपल्याला बदाळी माजवावयाची आहे असें माझे उद्दिष्ट नव्हतें. पण जाता जाता सरकारच्या दुष्कृत्यांवर टीका करण्यामध्ये सरकारविषयी थोडीबहुत अप्रीति उत्पन्न झाली असेल तर तेगदीहि सबलत सरकारनें पत्रकारांना ठेवू नये काय ? वस्तुस्थिति पुढें माझून सरकारचे दोष दाखवावयाचे म्हटले म्हणजे त्यात लेखकाचा हेतु नसला तरी सरकारबद्दल थोडीबहुत अप्रीति उत्पन्न व्हावयाचीच ! त्याला

वर्तमानपत्रकार काय करणार ? पण अप्रीति उत्पन्न करणें म्हणजे तरी काय ? मूरेच्या डिकशनरीमध्ये Excite disaffection याचा अर्थ प्रचंड खळबळ उडवून देणें आणि भयंकर आणि घातकी मनोविकार जागृत करणें असणें दिला आहे. आणि अशा तऱ्हेचा प्रयत्न जर मीं केला असेल तर मीं गुन्हेगार आहे. पण मीं आपणास खात्रीपूर्वक सांगतो कीं, माझा तसा हेतु नव्हता व प्रयत्नहि नाही. आपण माझे देख समग्र वाचून पाहा. त्यांतील तुटक तुटक वाक्यावर आपण कटाक्ष ठेवू नका. बॉब हा शब्द मीं आपल्या लेखांत शंभर वेळां वापरला आहे खरा, पण मीं बॉब शब्दच वापरला आहे; बॉब फेंकलेला नाही. यासाठी बॉब शब्द धारंवार आल्यामुळें त्यावरच विशेष भिस्त न ठेवता सर्व लेखांचें साग्र स्वरूप आपण लक्षांत आणावें. बेताल झालेल्या सरकारला शुद्धीवर आणण्याची माझी इच्छा होती. सरकारनें आम्हा हिंदुस्थानांतील लोकाना या वेळीं काहीं हक्क देऊन त्यांना संतुष्ट राखावे अशी माझी सरकारला विनंति होती. ही माझी विनंति राजद्रोही आहे काय ? शाल्या त्या गोष्टींना इलाज नाही. सरकारनें आपलें दडपशाहीचें धोरण यापुढें तरी निदान बंद ठेवावें. हिंदुस्थानातील बहुतेक लोक असंतुष्ट झालेले आहेत आणि सरकारी अधिकारी वर्ग जर आपलें अरेरावीचें धोरण असेंच चालू ठेवील तर त्याचा पुढे काय परिणाम होईल याचा सरकारनें विचार केला आहे काय ? अशा तऱ्हेची जागृतीची टोचणी मीं सरकारला लावलेली आहे, म्हणून कां तुम्ही मला राजद्रोही ठरवाल ? मीं आपल्या देशाचें असंतोषी अन्तःकरण सरकारपुढें उकलून ठेवून त्यांतील सुधारणेचीं गुप्त रहस्ये सरकारला कळविली आहेत यासाठीं तुम्ही मला राजद्रोही ठरविणार ? मला वाटतें याला राजद्रोह म्हणत नाहीत. प्रत्यक्ष लॉर्ड मोलें यांनीं देखील असेच उद्गार काढले आहेत ! हिंदुस्थानात असंतोष वास्तव्य करीत आहे आणि तो दूर करण्यासाठीं कांहीतरी उपाय योजलेच पाहिजेत असें मीं पुनः एकवार निक्षून सांगतो. असें सांगून कोणा सरकारी ऑफिसरचा किंवा रिपोर्टरचा अपमान करण्याचा माझा इरादा नाही. फक्त वास्तुस्थिति मीं आपणांपुढें मांडीत आहे. येथील बहुतेक पुढारी सरकारला राज्यकारभारात कांहीं तरी सुधारणा करण्याला सांगत आहेत आणि तेंच मींहि केले आहे; हा माझा अपराध आहे काय ? तो जर असेल तर आम्ही वर्तमानपत्रकारांनीं काय करावयाचें ? लोकाना द्यवस्थेनें

वागण्याचा उपदेश जर आम्ही करावयाचा नाही आणि लोकांपुढे सरकारची खरीखरी स्थिति माझून सरकारला धात घालावयाचा नाही, तर मग आमचे कर्तव्य काय ? आमच्या लोकांची खरी खरी स्थिति आम्हालाच माहीत अम-
णार, ती उपन्या इंग्लिश लोकांना कशी कळेल ? मी आपल्या देशवाधवाच्या सहवासात बसतो, उठतो आणि वागतो हे सोटे आहे काय ? हे सोटे नाही म्हणूनच लोकांची खरीखरी स्थिति सरकारला विस्तृतपणे दर्शविण्याचा मला हक्क पोचतो. तो आपला हक्क मी बजावला आहे; व सरकारच्या डोळ्यात सर-
कारच्या दोषाचे अजन धातले आहे. या अजनाचा उपयोग जर अजन घालणाऱ्यांना तुरुंगात घालून करावयाचा आहे तर मग सरकारने हिंदुस्थानला बायफळ मुद्रणस्वातंत्र्य दिले कशाला ? सरकारचे ज्ञान उपटण्याचें काम वर्त-
मानपत्रकार करीत असतात; जर त्यांना असा मध्येच प्रतिबंध होऊ लागला तर त्यांनी ते काम सिरावर घेण्यात काय पापदा ? आम्ही वर्तमानपत्रकार सरकारपुढे वस्तुस्थिति मांडीत असतो. मोलेंसाहेब सुद्धा कधी कधी हेंच काम करितात; पण म्हणून त्यांना राजद्रोही म्हणता येईल काय ? गेल्या महिन्यात एकदा नव्हे, दोनदा नव्हे, तर तीनचार वेळा हिंदुस्थानच्या वस्तुस्थितीचें दिग्दर्शन इंग्लंडमध्ये केले गेलें होते असें इंग्लिश पत्रांमधील तारामधून आपल्याला आढळून येईल. मोलेंसाहेब हे हिंदुस्थानचे स्टेट सेक्रेटरी आहेत. ते स्टेट सेक्रेटरी म्हणतात, 'आपण इंग्लिश लोकांनी विद्यामृत पाजिले आहे ह्यामुळे त्यांच्या अंतःकरणात स्फूर्ति उत्पन्न झाली आहे, तेव्हा त्या स्फूर्तीची तृप्तता केलीच पाहिजे. असतोपाचा सर्प काहींतरी हक्काच्या देणगीच्या मंत्रानें भारून टाकला पाहिजे. दशमुखी दडपशाही करून घालावयाचे नाही.' हे मोलेंसाहेबाचे उद्-
गार आपण ध्यानात ठेवा. त्याचाच अनुवाद आम्ही आपल्या पत्रात करीत असतो. आम्हा हिंदुस्थानातील लोकांना ब्रिटिश सरकारची ज्ञातता भग करा-
वयाची नाही, तर ती राखावयाची आहे. पण म्हणून आम्ही अधिकाऱ्यांच्या अरेखावी वर्तनावर टीका करू नये हा कोठला न्याय ? स्वराज्यासारखे काही-
तरी राजकीय हक्क लोकांना या वेळी मिळाले पाहिजेत. दडपशाहीने कोणालाहि दडपता येणें कधीच शक्य नाही; सलोख्यानेच सर्व कारभार चालविला पाहिजे, आणि हेंच मी आपल्या लेखात सुचविले आहे. याला तुम्ही गुन्हा म्हणाल काय ? हा सरकारबद्दल द्वेष नाही. आणि अशी सूचना करणें म्हणजे जर

द्वेष अगेल तर मैत्री शब्दाचा अर्थ माझ्या मते यापुढें तरी कळला पाहिजे.

माझे वर्तमानपत्र दर आठवड्याला प्रसिद्ध होत असतें आणि माझी लेख लिहिण्याची पद्धत अशी आहे:—माझ्या ऑफिसमध्ये जितकीं पत्रे येतात तीं सर्व मी आधीं वाचतो. याच ठिकाणीं मला हेंहि सांगितलें पाहिजे कीं, लेख लिहिण्यामध्ये मला एक वाईट खोड लागलेली आहे; पण ती खोड जरी आपल्या दृष्टीनें वाईट असली तरी ती खोड आपल्या अंगीं असल्याबद्दल मला आनंद आणि अभिमान वाटतो. एका आठवड्यामध्ये जितक्या कांहीं गोष्टी घडून आल्या असतील तितक्या सर्व पद्धतशीर रीतीनें, कदलीदलन्याया-वरहुकूम सुसंगत अशा, लोकांपुढें माडून आणि निरनिराळ्या गोष्टींचे दुवे एकमेकांना जोडून एकजीव साखळी करावयाची हीच ती वाईट खोड ! तिचा उपयोग मी सदर लेखांत केला आहे. असा उपयोग करण्यामध्ये माझा कांहीं हेतु नसतो; तरी पण ही वाईट खोड मला बरेच वेळां नडली आहे व आतांहि नडत आहे. आठवड्यामध्ये घडून येणाऱ्या गोष्टी मी स्वतः उत्पन्न करित नाहीं शिवाय जें मी लिहितो तें त्या आठवड्यामध्ये घडून आलेलें असते. सरकारचीं मागलीं दुष्कृत्ये उकरून काढून त्यांवर टीका करण्याचा माझा प्रघात नाही. आणि म्हणूनच माझा हेतु राजद्रोह प्रसृत करण्याचा नाही असें मी म्हणतो. माल्टा येथे घडून आलेला प्रकार माझ्या कल्पनाशक्तीनें उत्पन्न केलेला नाही. तो वस्तुस्थिति आहे आणि तिचाच विचार मी आपल्या लेखांत केला आहे. आणि हा असा विचार गुन्हा हणून मानला जात नाही. हा वादविवाद आहे; लेजिस्लेटिव्ह कौन्सिलमध्ये ज्या वेळेला हा राजद्रोहाचा कायदा पसार झाला त्या वेळेला अशा तऱ्हेचे वादविवाद वर्तमानपत्रकारांना करण्याचा हक्क आहे असें सांगण्यात आलें होतें. पण असा वादविवाद आज राजद्रोह होऊं पाहत आहे. वादविवादाचें मूळ कारण राजद्रोहाची इच्छा नसून वस्तुस्थितीचें निदर्शन आहे.

या ठिकाणीं लॉर्ड केनिनन यांनीं ज्युरीला खटला समजावून सांगतांना केलेल्या भाषणामधील उतारा प्रो० परांजपे वाचून दाखवूं लागले. पण तो दाखवितांना ते थोडेसे साशंक होऊन हणाले, 'मी कायद्याचा अभ्यास केलेला नाही. तरी अशा ठिकाणीं हा उतारा वाचून दाखविणें अनिष्ट असेल तर तो मी वाचीत नाही.'

न्या० म० दावर यांनीं 'उतान्यानें सदल्याला कोणत्याहि प्रकारे बाध येत नाही' असे मागितल्यावर पराजण्यांनीं भाषण पुढे चालू केले. ते म्हणाले:-

लॉर्ड केनिनन क्षणतात, 'मुधारणा आणि क्रांति या दोन गोष्टी इंग्लंडमध्ये घडून आलेल्या आहेत, त्यांचें सर्व श्रेय वादविवादाच्या मुद्रणस्यातल्याकडे आहे. हे श्रेय इंग्लंडमधील ज्युरीने दिलेले आहे.' हे लॉर्ड केनिनन यांचे उद्गार, ज्युरीमधील सभ्य गृहस्थहो! आपण लक्षात ठेवा. वादविवाद करण्याची पूर्ण मोकळीक असावी. हेतु दूषित नसेल तर कट्टक वादविवादाला बाध येत नाही. माझ्या हेतूवर आपल्याला अनेक आरोप करिता येतील, पण सरकारला सहा देण्याच्या एका हेतूसाठी दुसरा कोणताहि हेतु पुराव्यानें आपल्याला शाबीत करिता येणार नाही. या माझ्या क्षणव्याची सत्यता माझे लेख वाचल्यानंतर आपल्या लक्षात येईल. मला सरकारविरुद्ध द्वेष उत्पन्न करावयाचा नाही, किंवा अप्रीति वादवावयाची नाही. राष्ट्राची सर्व मुधारणा एका व्यक्तीच्या हातात नाही. ती व्यक्तीच्या हातात जितकी आहे आणि जितकी करण्याइतल सरकारची सदर परवानगी आहे तितकीच ती मी केली आहे. यात माझा काही दोष नाही. आपल्यापुढें जे लेख आहेत त्यामधील माझीं विधानें सत्य आहेत, तीं असत्य असल्याइतल सरकारतर्फे कोणताहि पुरावा पुढे करण्यात आला नाही. काळ पत्राचा मालक, संपादक व प्रकाशक मी आहे येवढेंच सरकारनें आपल्या पुराव्यात शाबीत केले आहे व तें मी कबूल करितो. पण लेखान मी जे लिहिले आहे तें गोंटे आहे असे सरकारनें मिद्ध केले आहे काय ? नाही. आणि क्षणूनच मी जे लिहिले आहे तें अधरशः खरें आहे. पण मी असें क्षणतो क्षणूनच आपण तें खरें मानू नका. त्याबद्दल मी आपल्याला पुरावा सादर करितो. सरकारविरुद्ध अप्रीति उत्पन्न करणे ती मी उकरून काढून केली नाही. सरकारच स्वतः आरणाविपरीत अप्रीति उत्पन्न करून घेत आहे. मी आपले लेख सरकारला उद्देशून लिहिले आहेत; लोकाना उद्देशून लिहिलेले नाहीत. सरकारमधील लेख लिहिताना देखावे ते मी सरकारला सशस्थीतर उपदेशादाखल लिहिले आहेत. लेखामध्ये लोकसभेची एक अधर देखील काढले नाही. आणि हे लेख केवळ वादविवादात्मक आहेत. (स्ट्रीफन्स यांच्या भाषणामधील उगारा वाचून दाखवून,) ज्याप्रमाणें इंग्लंडमधील निरनिराळ्या पक्षांचीं वर्तमानांत एकमेकांवर टीका कनिता

त्याप्रमाणें तीं वर्तमानपत्रें आपल्यापुढें ठेवून इंडियन लोकांनीं लेख लिहावे असें मि० स्टीफन्स यांनीं व्हाइसरॉय साहेबाच्या कायदेकौन्सिलमध्ये सांगितलें आहे आणि तदनुरूपच मी हे लेख लिहिले आहेत असें मला वाटतें. सदर लेखात जरा कोठें कडक भाषा लिहिण्यात आली असेल, नाहीं असें नाहीं; पण हें स्वातंत्र्य आह्मां वर्तमानपत्रकारांना अवश्य पाहिजे, इतकी सवलत देण्याला वर्तमानपत्राचा कायदा कंठगोत्र करून सांगत आहे. असा स्पष्ट तऱ्हेचा वादविवाद राजकीय वावर्तीमध्ये झालाच पाहिजे; पण तो करूं देणें, जज्जसाहेब आणि ज्युरीमधील सभ्य गृहस्थहो ! सर्वस्वी आपल्या हातीं आहे.

पण तो कायदा जर आह्मांला घेऊ दिला नाहीं, तर आह्मीं लेखकांनीं काय करावें ? लॉर्ड पिट्सजेरॉल्ड यांनीं सुलिव्हानच्या खटल्यामध्ये ज्युरीच्या हातात मुद्रणस्वातंत्र्य आहे असें सांगितलें आहे... मुद्रणस्वातंत्र्याचा हक्क बजावूं देणें ज्याप्रमाणें ज्युरीच्या स्वाधीन आहे, त्याचप्रमाणें कायद्याचा फाजील कडकपणाहि ताळ्यावर आणणें ज्युरीच्या स्वाधीन आहे. लॉर्ड पिट्सजेरॉल्ड यांनीं इंग्लंडमधील ज्युरीला असें ह्मटलें होतें कीं, “आह्मां सर्वांना मुद्रणस्वातंत्र्याचा हक्क शाबीत करून घेण्याला फार किंमत पडली आहे. त्या किंमतीचें संरक्षण करण्याला ज्यूरर लोक हेच केवळ समर्थ आहेत.” ज्युरीमधील सभ्य गृहस्थहो ! हेच लॉर्ड पिट्सजेरॉल्ड याचे शब्द मी आपल्याला उद्देशून फिरून उच्चारतो; आपण हिंदुस्थानच्या मुद्रणस्वातंत्र्याचे संरक्षक आहा. आज हिंदुस्थानचें मुद्रणस्वातंत्र्य मोठ्या पेंचात सापडलें आहे. त्याची सुरक्षितता दृढ करणें तुह्याला फार सुलभ आहे. ह्या महत्कार्याचें श्रेय घ्या. हे पुण्य आपल्या पदरीं बाधा आणि आपली कीर्ति त्रिखंड करा. तुम्ही माझे देशबाधक आहा. तुम्ही हिंदुस्थानांत राहत आहां. या वेळीं हिंदुस्थानात मुद्रणस्वातंत्र्याचा दुरुपयोग होऊं न देणें आणि त्याची अबाधितता सुरक्षित करणें तुमचें कर्तव्य आहे. हे दैवी महत्कार्य करणे परमेश्वरानें तुमच्याकडे सोपविले आहे हें तुमचें सुभाग्य आहे.

काल अॅडव्होकेट जनरल यांनीं सरकारतर्फें भाषण करतांना आपणांला असें सांगितलें आहे कीं, सध्या हिंदुस्थानात असे कांहीं नेटिव्ह लेखक आहेत कीं, ते आज एक लेख लिहितील आणि तो लेख लिहिण्यामधील हेतु असा नसून दुसराच काहीं तरी आहे असें ह्मणूं लागतील. आणि हें मी कबूल

करतो कीं, हें विधान काहीं काहीं ठिकाणीं प्रत्ययाला येतेंहि, पण सर्वत्र असेंच असतें असें नाही. या प्रश्नाला दुसरीहि एक वाजू आहे. जसे पुष्कळ वेळा घडून येतें—आणि हे आपल्या प्रत्ययाला नेहमी आलें असेल— की, लेखक एक गोष्ट लिहितो व वाचक त्याचा भलताच अर्थ समजतो. अशी स्थिति ज्या वेळेला होईल त्या वेळेला लेखकाने आपला अर्थ स्पष्टपणें कळविणे रास्त नाही काय ? आणि याच दृष्टीने मी आज माझ्या लेखाचा अर्थ आपल्याला सांगणार आहे. मी आपले शब्द फिरविणार नाही. पण अर्थासप्रधानें ज्या वेळीं दोन पक्षांमध्ये मतभेद झालेला आहे त्या वेळीं मी काय करारें ? माझा सारा अर्थ मी ज्युरीला समजावून सांगू नये काय ? असा अर्थ मी सांगितला तर मी एक गोष्ट लिहिली आणि ती दुसऱ्या वेळेला फिरविली हा दोष माझ्या मार्था कसा येईल ? खास नाही. या ठिकाणीं अँडव्होकेट जनरल चुकत आहेत तो माझा सारा सारा अर्थ आपणास समजला म्हणजे माझा हेतु निर्दोषी आहे अशी आपली खात्री होईल व मग माझी मुक्तता होणें इष्ट आहे. पण माझा सारा सारा अर्थ समजून सांगून देखील जर माझा हेतु आपणाला गद्द वाटेला तर त्याबद्दल शिक्षा भोगण्याला मी तयार आहे.

या मुद्द्यासबधीं आपल्याला मला आणखी एक उतारा वाचून दाखवावयाचा आहे हा पॅटरसनच्या 'Liberty and the Press' या पुस्तकातील आहे. त्यामध्ये त्यांनीं असे म्हटले आहे कीं, लेख नितीहि कडक असला तरी लेख लिहिण्यातील हेतु निर्मळ असेल तर आरोपीची मुक्तता झालीच पाहिजे. अशा तऱ्हेचे अनेक दाखले इंग्लंडमध्ये घडून आलेले आहेत आणि निष्कलंक हेतूनें कडक भाषा वापरणाराची ज्युरींनीं इंग्लंडमध्ये मुक्तता केली आहे. हें सर्व मी आपल्या पदरचे सागत नाही या पुस्तकात हे प्रत्यक्ष लिहिलेलें आहे. 'लेखकाने जोरदार भाषा वापरून सरकारविरुद्ध लढाई सुरू केली आहे, पण लेखकाचा हेतु प्रामाणिक आणि कायदेशीर आहे' असा ज्युरीनें आपला अभिप्राय एका सटल्यामध्ये दिला आहे.

माझ्या दृष्टीनें माझा अर्थ व्यक्त करण्याला माझ्या लेखाचे कसें फिरण वेलें पाहिजे त्याचें मीं एक टिपण करून आणल आहे. आपण हें लक्षात ठेवा कीं माझा पधरा मेचाच लेख सरकारनें गुन्हा मानलेला आहे, वार्काचे

तीन लेख तो गुन्हा शावीत करण्यामाठीं पुढें केले आहेत. त्या तीन लेखां-
संघर्षी मी मागाहून बोलें. पंधरा मेन्ना लेख लिहितांना माझ्या मनाची जी
स्थिति होती तिला अनुसरून मी त्या लेखांचें विवरण केलें आहे. मला अशी
खात्री आहे कीं आपण माझा लेख वाचला आहे. आपणांला जर माझा लेख
मूळ भाषेंत म्हणजे मराठींत वाचता येणें शक्य असतें तर तें माझ्या दृष्टीनें
मला फार सोडस्कर झालें असतें. व अशा दृष्टीनें विचार करतां आम्हां हिंदु-
स्थानांतील वर्तमानपत्रकाराची स्थिति फार कष्टप्रद आहे. आम्ही लेख एका
भाषेंत लिहितो आणि आम्हाला त्याचा पुरावा दुसऱ्या भाषेंत द्यावा लागतो.
माझी स्वतःची इच्छा मराठी लिहिण्याची आणि मराठी पुरावा देण्याची
होती; पण आपणांला मराठी समजत नाही, मग माझ्या मराठीचा काय उप-
योग ? आणि म्हणूनच मी मराठी पुरावा देण्याची कल्पना सोडून दिली.

जरी मी वन्याचंदा इंग्रजी परीक्षा पास झालों आहे आणि वयाचीं पुष्क-
ळशीं वर्षे युनिव्हर्सिटीमध्ये घालविलीं आहेत तरी मला हें कबूल केलेंच
पाहिजे कीं मी काहीं इंग्रजी वक्ता नाहीं. माझ्या भाषणामध्येहि कित्येक चुका
झाल्या असतील आणि म्हणूनच मी आपणांला सांगतो कीं, आपणांपैकीं
कोणाला जर मराठी येत असेल तर त्यानें माझ्या लेखाच्या इंग्रजी भाषांतरा-
वर यत्किंचित्हि भिस्त ठेवूं नये. भाषांतरें चुकीचीं आहेत किंवा बरोबर आहेत
यापैकीं मी काहींच म्हणत नाहीं. पण आजपर्यंतच्या अनेक लेखकांनीं असें
म्हणून ठेवलेलें आपल्याला आदळून आलें असेल कीं, कसेंहि भाषांतर असलें
तरी तें मूळ लेखाचें हुबेहुब प्रतिबिम्ब पाडण्याला समर्थ होत नाहीं. आणि
माझी अशी खात्री आहे कीं, आपण जर माझे लेख मूळ मराठीमध्येच
वाचाल तर भाषांतराच्या वाचनानें झालेलें आपलें मत खास पालटेल, असो.
आपण मूळ मराठी लेख वाचा किंवा त्यांचीं इंग्रजी भाषांतरें वाचा. काहीं
केलें तरी लेख लिहिण्यामधील माझा अर्थ आणि हेतु जो मीं आतां आपल्या-
पुढे मांडणार आहे तिकडे आपलें सावधान चित्त असूं द्या म्हणजे झालें.
माझ्या मते मी पंधरा मेन्ना लेखाचे दोन भाग केले आहेत. (१) पोलि-
सांच्या कर्तव्यगारीबद्दल बधिसें वाटणें, (२) मुजफरपुर येथें घडलेल्या बाँब
प्रकरणाबद्दल आपलें मत सांगणाऱ्या आणि सरकारला दडपशाहीचे धोरण
सुरू ठेवण्याचा उपदेश करणाऱ्या सभा. अँडव्होकेट जनरल यांनीं माझा

लेख आपणाला समग्र वाचून दाखविला व नंतर त्यानीं त्यातील काहीं निवडक वेचे आपल्यापुढें मांडले; पण माझी पद्धत निराळी आहे. कायद्याची जीं काहीं पुस्तके माझ्या वाचनामध्ये आली आहेत त्यावरून मला असे वाटतें की, सर्व अग्रलेखाचा विचार एकादम करावा, असें त्यामध्ये लिहिले आहे. त्याप्रमाणे आपण करावे अशी मी आपल्याला सप्रेम प्रिन्ति करितों.

माझ्या लेखामधील पहिला भाग बक्षिसे वाटण्यासबधी आहे. बक्षिसे वाटण्यापूर्वीची परिस्थिति कशी होती हे आपल्याला माहीत आहे. तें मी सांगायला पाहिजे असे नाही कलकत्त्यामध्ये बॉम्ब गोळे फेंकण्यात आले होते व त्याचे शोचनीय परिणाम घडून येत होते. त्यानंतर काहीं दिवसांनीं कलकत्त्यामधील पोलीस ऑफिसराना आणि शिपायाना बक्षिसे देण्यात आली. अशी ही पूर्वस्थिति आहे. आणि हीच पूर्वस्थिति लक्षात घेऊन मी हे लेख लिहावयास बसलों! आणि लेखाच्या प्रारंभी बक्षिसे मिळालेल्या पोलीस अमलदारांचीं नावे व बक्षिसाची रक्कम दिली आहे. आणि त्यानंतर मीं असें म्हटलें आहे कीं, बॉम्ब गोळ्यांच्या प्रस्फुरणात पोलीस लोकानीं जी बहादुरी गाजविली, त्या बहादुरीबद्दल बक्षिसे वाटण्यात सरकारने जरा घाई केली. हे जे विधान मी केलें आहे त्याची सत्यता पटविण्यासाठीं मीं कारणेंहि सांगितलीं आहेत. तीं कारणें चुकीचीं नाहींत अशी माझी ठाम समजूत आहे. असें असून देखील जर माझ्या विचारसरणीत दोष असेल आणि तो कोणी मला दाखवून देईल (अजूनपर्यंत तो कोणी दाखवून दिला नाहीं), तर तो दोष कबूल करण्याला मी तयार आहे. पण फार कशाला, मी पुनः एकदा सांगतो कीं माझी अजून देखील अशी समजूत आहे कीं, बक्षिसे वाटण्यामध्ये सरकारनें घाई केली. बॉम्बप्रकरणामध्ये सरकारने ज्या लोकांना पकडले त्याची अजून चौकशी व्हावयाची होती. चौकशी होऊन ते लोक दोघी ठरल्यानंतर मग त्यांना पकडण्याबद्दल पोलिसांना बक्षिसे दिली असती तर त्यात काही वावगे झालें नसतें.

अशा तऱ्हेचे विचार प्रथमतः प्रदर्शित करून नंतर पुढें मीं बक्षिस म्हणून दिलेल्या रकमेबद्दल काहीं उद्गार काढिले आहेत. ही बक्षिसाची रक्कम सरकारची खासगी शिद्धक नसून लोकांची आहे. आणि योग्य वेळेआधीं बक्षिसे देण्यात आलीं असे आपणाला एकदा दिसून आलें कीं, बक्षिसे देण्याच्या रकमेचा दुरुपयोग करण्यात आला असे म्हणणें ओघानेच प्राप्त होतें; अशा

तन्हेनें बक्षिसें देण्याची वेळ आणि बक्षिसांची रक्कम यांसंबंधी विचार केल्या-
नंतर बक्षिसे ज्यांना दिली त्या पोलीस ऑफिसरासंबंधी विचार केला आहे.
बॉयप्रकरणामध्ये युरोपियन अमलदार आणि नेटिव्ह पोलीस अमलदार हे
दोघेहि चौकशी करीत होते. त्या त्याच्या चौकशीमध्ये नेटिव्हापेक्षा युरोपियन
पोलिस अमलदारानींच अधिक कौशल्य दाखविले असावे असे माझे स्वभावतःच
मत झाले आणि म्हणूनच मी लेख लिहिण्याच्या वेळी यासंबंधी आपल्या
मनाला प्रश्न विचारला की, 'हे कसे घडून आले ? युरोपियन पोलीस अमल-
दारांचे कौशल्य अधिक आणि त्यामुळे बॉयप्रकरणातील सर्व आरोपी सापडले;
असे आहे तर मग युरोपियन पोलीस अमलदाराना बक्षिसें कां दिली नाहीत ?'
ज्यांना बक्षिसें देण्यात आली आहेत त्याची यादी जर आपण वाचाल तर
आपल्याला असे आढळून येईल की ही सर्व बक्षिसें काळ्या पोलीस अमल-
दारांना वाटण्यात आली आहेत. कौशल्य युरोपियन पोलीस अमलदारांचे आणि
बक्षिसें काळ्या पोलीस अमलदाराना, हे घडावे कसे ? सदर आरोपी पकड-
ण्याच्या कामी काळ्या अमलदारापेक्षा युरोपियन पोलीस अमलदारांनी अधिक
चाणाक्षपणा दाखविला असे जे मी आपल्या लेखात लिहिले आहे तो माझा
केवळ तर्क नव्हे, त्याला सबळ पुरावाहि आहे. मुंबईच्या टाइम्स ऑफ इंडि-
याला कलकत्त्याच्या बातमीदाराने जे नुकतेंच बातमीपत्र पाठविले आहे, त्या-
मध्ये त्यानेंहि असे स्पष्ट म्हटले आहे की, काळ्या पोलीस अमलदारापेक्षा
गोन्या अमलदारांनी या कामी अधिक कौशल्य दाखविले. किंहुना त्या
कौशल्यामुळेच काळ्या पोलीस अमलदाराना बॉयप्रकरणातील आरोपी पकडतां
आले. ते टाइम्स ऑफ इंडियाच्या बातमीपत्रामधील वाक्य मी आपणांस
याचून दाखवितों.

३ टाइम्स ऑफ इंडियामध्ये स्पष्ट लिहिले आहे की, बॉयप्रकरणांतील आरोपी
पकडण्याला नेटिव्ह पोलीस अमलदाराना आर्मस्ट्रॉंग साहेबांनी खूण सांगितली.
इतकेंच नव्हे तर खुदीरामासंबंधी माहिती जर आर्मस्ट्रॉंग साहेबांनी नेटिव्ह
पोलीस अमलदाराना दिली नसती तर खुदीराम देखील सांपडणें मुश्किलीचें
झालें असतें. याच गोष्टीचा उदापोह मी बावीस मेच्या अंकात केला आहे.
यावरून हे सिद्ध होतें की, माझा युरोपियन आणि नेटिव्ह या दोन जातींमध्ये
वैमनस्य उत्पन्न करण्याचा मुळांच हेतु नव्हता. हा जातीचा प्रश्न नसून पोलीस

कौशल्य गोन्यांचें, मग वक्षिसें काळ्या पोलीस अंमलदारांना कां? २९

अमलदार, वक्षिसें आणि ज्याच्या अर्गा कौशल्य आहे व त्याचा उपयोग कसा करायचा हे ज्यांना माहीत आटे, असे पोलीस या सर्वांचा आहे. हे सर्व विचार मीं लोकाना उद्देशून प्रदर्शित केलेले आहेत, जातीला उद्देशून केलेले नाहीत. यानंतर असा प्रश्न उद्भूत होतो की, अशी वस्तुस्थिति असता मग ही वक्षिसें विशिष्ट माणसासच का देण्यात आली? याच प्रश्नाचा मी पुढे खल केला आहे, माझ्या लेखातील हा भाग पार महत्त्वाचा आहे. हाच भाग नीट समजण्याला आपणाला मराठी भाषा अवगत असण्याची पार आवश्यकता होती. आपणापैकी कोणाला जर मराठी भाषा समजत असेल तर माझ्या लेखातील हा मूळ भाग त्यांनीं अवश्य नीट लक्षपूर्वक वाचून पाह्या, अशी मीं त्यांना विनंति करितों मला आपणाला एकदोन गोष्टी सांगितल्या पाहिजेत; मीं काहीं बढाई मारीत नाही, पण मीं बोंबे बुनिव्हर्मिटीमध्ये शिस्त होतो त्या वेळी इंग्लिश भाषेखोर मीं संस्कृत भाषेचे विशेष अध्ययन केले आहे आणि संस्कृत ग्रंथकार ज्या पद्धतीने आपले ग्रंथ लिहितात त्याचप्रमाणें आपली भाषा असावी अशी माझी प्रथमपासूनच उत्कट लालसा होती. संस्कृत भाषेतील लेखक तत्त्वज्ञानासंबंधी लिहिताना अशाच भाषेचा अवलंब करीत असतात. 'विषयो विषयश्चैव पूर्वपक्षस्तथोत्तर' । सिद्धान्तश्चेति पंचाग शास्त्रेऽधिष्करण स्मृतम् ॥' या व्रितेत दिलेल्या रीतीने विवेचन करायची संस्कृत ग्रंथकाराची पद्धति आहे. प्लेटो वगैरे तत्त्ववेत्त्यांनीं देखील लिहिण्याचा हाच मार्ग स्वीकारला आहे या संस्कृत श्लोकात दिल्याप्रमाणेंच प्लेटोनें आपले वादविवाद लिहिले आहेत प्लेटोच्या प्रश्नांची उत्तरे सॉक्रेटीसकडून देण्यात येतात. संस्कृतमध्ये पूर्वपक्ष जो मानला आहे, त्याचें काम इंग्रजी भाषेमध्ये प्लेटोफडून करविण्यात येते. आणि साक्रेटीस हा संस्कृतमधील भिद्धाती बनतो. कोणत्याहि प्रश्नाचा निर्णय करण्याच्या आधी एकाने प्रश्न विचारावयाचा व दुसऱ्याने त्याचे उत्तर द्यावयाचें असा क्रम आहे. आता हाच नियम व हीच लिहिण्याची पद्धति माझ्या लेखामध्ये मला लागू करावयाची आहे. इंग्लिश सरकारने नेटिव्ह पोलीस अमलदारास योग्यता नसता वक्षिसें का दिली? या प्रश्नाचें उत्तर मीं पूर्वपक्ष आणि उत्तरपक्ष करून देण्याचें ठरविलें. पूर्वपक्षी म्हणाला की, इंग्लिशच हे वक्षीस देण्याचें वर्तन पितुरी माजविण्याचें आहे; पण माझ्या मतें ती पितुरी नव्हती. तेव्हा या मताचें खंडन करण्यासाठी मला

उत्तरपक्ष करावा लागून दुसरा एक दाखला द्यावा लागला; आणि त्या दाखल्यांत कशी फितुरी आहे व म्हणूनच इंग्लिशच्या वक्षिसे देण्याच्या वर्तनात कशी फितुरी नाही हे मी पुढे सिद्ध केले आहे. पूर्वपक्षाने या वर्तनाला फितुरी म्हटलें व त्याचे मी निराकरण केलें. यांत मी राजद्रोह केला असें आपण म्हणाल काय ? पण लेखात दिलेला दाखला मी कल्पनेने काढला नाही, किंवा फार पूर्वी घडून आलेल्या गोष्टीहि मुद्दाम नव्याने उकरून काढलेल्या नाहीत. मी घेतलेला माल्टाचा दाखला त्याच आठवड्यांत घडून आलेला आहे. हा आठवडा म्हणजे आठ मेपासून पंधरा मेचा होय. हे माल्टाचें उदाहरण त्या आठवड्यामध्ये छापलेलें आपल्याला बऱ्याच वर्तमानपत्रांतून आढळून येईल. ही माल्टाची हकीकत त्या आठवड्याच्या टाइम्स ऑफ इंडियामध्ये छापून प्रसिद्ध झाली आहे. नेटिव्ह वर्तमानपत्रकारांना दर आठवड्यास इंग्रजी वर्तमानपत्रामधून ज्या कांहीं तारा प्रसिद्ध होतात त्याशिवाय त्या आठवड्याची माहिती मिळविण्याचा दुसरा मार्ग कांहीं उपलब्ध नाही. माल्टाची तार सदर वर्तमानपत्रामध्ये वाचतांच लेख लिहिण्याच्या वेळीं पूर्वपक्षाचें खंडण करण्याला व उत्तरपक्षाचें मत प्रस्थापित करण्यासाठी उदाहरण म्हणून देण्याला माल्टाचा वृत्तांत ठीक आहे असें मला घाटलें. (माल्टासंबंधीचा मूळ लेख वाचून दाखवून,) माल्टामध्ये एक गोष्ट झाली व तशीच कलकत्त्यांत घडून आली. एक फितुरी आहे, दुसरी नाही. दोन्ही गोष्टींमध्ये कांहीं वायतीत साम्य आहे व कांहीं वायतीत नाही. दोन्ही प्रकरणांमध्ये घडलेल्या हकिकती सारख्याच आहेत; पण त्याचे घडलेले परिणाम मात्र भिन्न आहेत. मी माल्टाचें दिलेलें उदाहरण कलकत्त्यांतील प्रकाराला लागू पडतें, म्हणून मी कलकत्त्यातील प्रयत्न फितुरीचा झाला असें म्हणतो, असें मुलींच नाही. माल्टा व कलकत्ता या दोन्ही देशामधील साम्य आणि भेदहि मी आपल्यापुढें मांडला आहे. यांत मी राजद्रोह काय केला ? एकच गोष्ट परिस्थिति भिन्न असल्यामुळे भिन्न दिसत आहे व ही सदर गोष्टीची भिन्नता सत्य आहे. दोन्ही ठिकाणी एकच गोष्ट घडून आली; पण माल्टाच्या परिस्थितीत ती फितुरी ठरते व कलकत्त्याच्या परिस्थितीत राजनिष्ठा म्हणून शोभते. दोन गोष्टी सर्वतोपरी एक आहेत असें मी म्हटलें नाही. साधर्म्य म्हणजे साम्य आणि भेद म्हणजे भिन्नतेसह, साम्य, माल्टा आणि कलकत्ता या दोन देशांमध्ये कांही गोष्टीत भेद

आहे. साधर्म्य कोणकोणत्या गोष्टींत आहे व भेद कोणकोणत्या बाबींत आहे हेहि मी माझ्या लेखात सांगितलें आहे सरकारतर्फें जो पुढावा आपल्यापुढें मांडण्यात आला आहे त्यामध्ये असें सांगितलें आहे की, माझ्या माल्टाच्या आणि कलकत्त्याच्या उदाहरणामध्ये पक्ष साधर्म्य दर्शविलें आहे पण माझ्या भाषणात मी येवढेच नमूद करणार आहे की, माल्टा-कलकत्त्यामध्ये साधर्म्य आहे तसाच भेद आहे हेहि मी दाखविलें आहे अशा तऱ्हेचा माझ्या मनाचा ग्रह मी आपणाला सांगितल्यानंतर आपल्यालाहि माझ्या म्हणण्याची सत्यता पटेल व ती पटल्यानंतर मी राजद्रोह वेलो नाही अशीहि आपली रात्री होईल आपणापुढें माझ्या लेखाची भाषातरे आहेत ही टाइम्स ऑफ इंडिया-मध्ये छापून प्रसिद्ध झाली आहेत ही मॅजिस्ट्रेट कोर्टमाफत वेली गेली आहेत असें मला वाटतें या भाषातरात माल्टा-कलकत्त्यासंबंधी लिहिताना मी परक 'Difference' हा शब्द वापरलेला आपल्याला दिसून येईल. यावरून हें मी सांगायला नकोच की माल्टामध्ये घडलेला प्रकार फितुरीचा हाता व कलकत्त्याचा प्रकार राजनिष्ठेचा होय.

हा माल्टा-कलकत्त्यामधील परक कोणता, हें मी आता आपणाला सांगणार आहे हिंदुस्थानच्या राज्यकारभारात हिंदुस्थानच्या लोकांचा हात नाही माल्टाच्या राज्यकारभारात तो आहे आणि हाच या दोन विषयामधील विरोध परक होय जी गोष्ट इंग्लंडमध्ये खरी आहे तीच हिंदुस्थानमध्ये खरी होत नाही कारण इंग्लंडची राज्यपद्धति व हिंदुस्थानची राज्यपद्धति निराळी आणि म्हणूनच जी गोष्ट इंग्लंडमध्ये फितुरी ठरते तीच हिंदुस्थानात राजनिष्ठा ठरते येथील राज्यपद्धतीत आमचा मुळीच हात नाही असें नाही नाही कारण आमच्या हातात आहे व काहीं दुसऱ्याच्या हातात आहे आमच काहीं पुढारी व्हाइसरॉयच्या सौमित्रत्वामध्ये जाऊन उभेतात हे खर, पण म्हणून आमचा राज्यकारभार आमच्या हातून चालतो असें होत नाही. हा जो दोन परिस्थितीमध्ये परक आहे तो या दोन देशातील राज्यकारभाराच्या भिन्नत्वामुळे आहे म्हणून इंग्लंडमधील राजकीय गोष्टीकडे आपण ज्या दृष्टीने पाहतो त्याच दृष्टीने हिंदुस्थानच्या राजकीय गोष्टीकडे आपल्याला पाहता कामा नये अशी जर स्थिति आहे तर राजद्रोह उत्पन्न करण्याचा आदेश ठेवण्याला कोठें जागा आहे ! आपण जर माझ व्हेस लक्षपूर्वक पांचाल

तर मीं कलकत्त्यातील प्रकाराला फितुरी म्हटलें नसून ती फितुरी आहे असें जर कोणी ह्मणेल तर त्या मताचे खंडण कसें करावें हें मीं माझ्या लेखांत सांगितलें आहे असे आपल्याला आढळून येईल.

असो; लेखाच्या शेवटीशेवटीं मी फितुरीसंबंधीं कांहीं उद्गार काढले आहेत असें काल अँडव्होकेट जनरलनी सांगितलें. ते उद्गार तसे काढण्याचा माझा विलकुल हेतु नव्हता. असें असून तो हेतु, आपण माझ्यावर लादला तर आम्हीं हिदुस्थानातील लोकांनीं आपली तोंडे बंदच ठेविलीं पाहिजेत व टीका करण्याचें आणि सद्यःस्थिति कळविण्याचें कार्य आम्हीं इतःपर सोडूनच दिलें पाहिजे. “केव्हां तरी आम्हाला स्वराज्य मिळणार आहे. ब्रिटिश सरकार आपण होऊनच तें एक दिवस आम्हाला देणार आहे,” याच फोल आशेवर आम्हाला पुढील दिवस काढणें भाग आहे. असो. अशा तऱ्हेनें मीं या प्रकरणीं पूर्वपक्ष आणि उत्तरपक्ष करून काय सिद्ध केलें ? वक्षिसें योग्य वेळेच्या आधीं देण्यांत आलीं हें सरकारचें वर्तन चुकीचे झालें आहे. आणि याचाच वादविवाद करून मीं पुढें तत्त्वबोध सिद्ध केला आहे. अशा दृष्टीनें आपण माझ्या लेखाचा विचार केला तर सरकारविरुद्ध अप्रीति उत्पन्न करण्याचा प्रयत्न मीं केला नाही असे आपल्याला दिसून येईल. वक्षिसें अगोदर दिलीं हें मीं अजूनहि म्हणतो. वक्षिसें अगोदर देण्याच्या कृत्यासंबंधीं सरकारवर टीका करणें म्हणजे इंडियन पिनल कोडाच्या १२४ अ कलमाखालीं गुन्हा करणें नव्हे. सरकारच्या कृत्यावर टीका करण्यास सरकारनें कायद्यानेंच मुभा ठेविली आहे आणि माझी वक्षिसावद्दलची टीका प्रत्यक्ष सरकारवर नसून सरकारच्या कृत्यांवरच आहे असें मी आपणांला सांगतो.

यानंतर आपण माझ्या लेखामधील पुढील भागाकडे वळूं. पुढील भागाचे मीं तीन पॅरिग्राफ केले आहेत व त्या तीन पॅरिग्राफांत दोन मुद्द्याचे विवेचन केलें आहे. पहिला मुद्दा मी आपणाला सांगितलाच आहे. लेख तुटक तुटक न वाचतां समग्र वाचला पाहिजे. अशा दृष्टीने आपण तो लेख वाचला तर मीं सरकारच्या कृत्यावर पक्क टीका केली आहे व फितुरीवद्दल प्रश्न येतो त्या ठिकाणीं सरकारवद्दल अप्रीति उत्पन्न करण्याऐवजीं सरकारला मदतच केली आहे अशी आपली खात्री होईल. दुसरा मुद्दा सभांवद्दल होय. या बंगालमध्ये भरलेल्या सभा आहेत. या सभांमध्ये, मुजफरपुरप्रकरणावद्दल खेद व्यक्त केला

होता व ही त्या लोकांनीं एक स्तुत्य गोष्ट केली. पण खेद व्यक्त करून न थावता सरकारनें दडपशाहीचे धोरण अंगीं घ्यावें, म्हणून ते सरकारला विनंति करू लागले त्या वेळेला मात्र ते चुकले. ही त्यांची चुकी त्याच्या लक्षात आणून देणे हे आम्हा वर्तमानपत्रकारांचे कर्तव्य होय. काही विशिष्ट लोक मभा भरवून सरकारने जुलमी राज्यपद्धति स्वीकारावी म्हणून ठराव पास करतात त्या वेळेला सरकार ऐको क्रिया न ऐको सरकारच्या डोळ्यापुढें सरी स्थिति मांडणे हे हिंदुस्थानातील प्रत्येक विचारी मनुष्याचें कर्तव्यच आहे असें मला वाटतें व हेच मी केले आहे. देशाच्या पायद्यासाठीं लेख लिहिणे हेच वर्तमानपत्राचें कार्य होय. असले हे मभा भरविणारे लोक लोकांचे सगे पुढारी नाहींत, त्यांच्यावर विश्वास ठेवून सरकारने फसू नये व लोकांवर दडपशाहीचा अमल गाजवू नये, अशा तऱ्हेचा योग्य सल्ला सरकारी अधिकाऱ्यांना देणे हे प्रत्येक वर्तमानपत्रकाराचें कर्तव्य आहे. लोकाना काही तरी द्या; लोक पार दीनपणे आणि कायदेशीर रीतीनें स्वराज्याची मागणी करीत आहेत; या प्रसंगी लोकांना काही हक्क मिळणे पार जरूर आहे. शेतकरी, कामगरी व भिकारी कधी हक्कासाठीं भाडत नसतात; पण आज हिंदुस्थानातील मज सुशिक्षित लोक काही तरी राजकीय हक्क मिळविण्यासाठीं एकसारखा कठशोर करीत आहेत, इकडे सरकारनें लक्ष पुरवावें. जे हक्क आमचे आहेत आणि ज्यांच्याबद्दलची योग्यता आम्ही सिद्ध केली आहे ते आम्हाला मिळालेच पाहिजेत आणि शिक्षणानें ज्या हक्कासाठीं भाडण्याला आम्हाला शिकविणें आहे ते जर सरकार आम्हाला देईल तरच ते न्यायी सरकार होय. सरकारने आम्हाला शिक्षण दिलें आहे आणि त्या शिक्षणानेंच आमचे हक्क आम्हाला पाहिजेत असे आम्हाला शिकविलें आहे; पण ते देणे सरकारच्या स्वाधीन आहे व म्हणूनच अशा आणीराणीच्या वेळीं लोकांवर दडपशाही न करता त्यांचे हक्क त्यांना द्यावे, असें सरकारला सांगणें हे वर्तमानपत्राशिवाय दुसऱ्या कोणाचें काम आहे ! आणि तेंच मी केले आहे. मला हिंदुस्थानची वस्तुस्थिति माहीत आहे. मी हिंदुस्थानचा रहिवासी आहे; मला माझ्या देशवायनाची अतःसंगणें समजतात. आम्ही जितके आमच्या लोकांमध्ये मिसळतो तितके सरकारी अधिकारी मिसळत नाहींत आणि आम्हांजितके आमच्या देशामधील लोकांचे विचार कळतात तितके सरकारी अधिकाऱ्यांना कळत नाहींत. त्यांना लोकांची स्थिति

जी कांहीं समजणार ती सरकारी रिपोर्टावरूनच होय. पण आमचा लोकांशीं प्रत्यक्ष संबंध येतो. आणि आमच्या मतांना व विचारांना सरकारी अधिकाऱ्यां-पेक्षां किंवा राजेरजवाड्यापेक्षां अधिक महत्त्व येतें. सरकारनें दडपशाहीचें धोरण स्वीकारूं नये, असें आम्ही उगीच म्हणत नाहीं; याला कांहीं कारणें आहेत. लोकांची स्थिति आम्हांलाच माहीत आहे. ते किती असंतुष्ट झाले आहेत याची बरोबर कल्पना आम्हांलाच आहे, म्हणून आम्हींच ती सरकारला कळविली पाहिजे आणि तीच मीं कळविली आहे. लोकांत असंतोष माजला आहे, आपण कर्शनशाहीची दडपशाही स्वीकारूं नका, अशी मसलत मीं सरकारला दिली आहे, हा जर गुन्हा असेल तर तो मीं केला आहे. हा जर राजद्रोह असेल तर तो मीं पसरविला आहे. पण माझी अशी खात्री आहे कीं आपण असें कधींहि म्हणणार नाहीं.

आपण विचार करा कीं, लोकांमध्ये फार तीव्र असंतोष माजला आहे असें मीं काय म्हणून ह्मटलें ? लोकांची खरी स्थिति सरकारला नीट समजली तर लोकांचा फायदा होऊन सरकारचें त्यांत हित होईल म्हणून. याखेरीज कांहीं हेतु सदर लेख लिहिण्यामध्ये माझा असेल तर मीं सरकारबद्दल अप्रीति उत्पन्न केली हें उघड होईल. पण मला असें वाटत नाहीं कीं लोकांत असंतोष आहे असें मीं सरकारला सांगितलें म्हणजे मीं राजद्रोह केला असें म्हणण्या-इतका सरकारचा न्याय अनुदार होईल. आणि म्हणून सरकार इतकें निष्ठुर, अनुदार आणि अन्यायी होणार नाहीं अशी माझी खात्री आहे.

यानंतर दुसरा एक प्रश्न उद्भवतो. लोकांत असंतोष उत्पन्न झाला आहे. सरकारची बाजू लोक हळू हळू सोडीत आहेत, असें आम्हो म्हणतो हें कशावरून ? लोक सरकारपक्षाचे नाहींत असें म्हणण्याला आमच्याजवळ काय पुरावा आहे ? मीं म्हणतो कीं हा पुरावा लोकमत होय. लोक सरकारच्या बाजूचे आहेत कीं नाहींत हें लोकमतावरून ठरवावयाचें. माझी लोकमताबद्दलची कल्पना अँड-ब्लोकेट जनरल मि० ब्रॅन्सन याच्या मताहून भिन्न आहे याबद्दल मला फार वाईट वाटतें. सदर लेखांत प्रदर्शित केलेलें लोकमत सात दिवसांच्या मुदतीचें आहे. मुजफरपुर येथें अनिष्ट प्रकार घडून आल्यानंतर कांहीं दिवसांनीं मीं लोकमत पाहूं लागलों व आठ मेपासून पंधरा मेपर्यंतचा आपला अनुभव मीं आधार म्हणून पुढें ठेविला. माझ्या लोकमताचा प्रश्न फक्त सात दिवसांचाच आहे हें

मी अँडव्होकेट जनरल मि० ब्रॅन्सन यांना फिरून एकदा बजावून सांगतो व या सात दिवसातच प्रदर्शित केल्या गेलेल्या लोकमतावर मी चर्चा केली आहे.

पण ते लोकमत तरी काय आहे ? हिंदुस्थान देशात जीं जीं बजनदार वर्तमानपत्रे आहेत व ज्या ज्या प्रसिद्ध सभा भरविल्या गेल्या आहेत, त्यांवरूनच मी लोकमत ठरविले आहे. मी लोकमत शक्य तितक्या सर्व साधनांचा उपयोग करून ठरविलेले आहे. लोकमत बाहेर पडण्याचे मार्ग दोन:- एक जाहीर-सभांचा, त्याबद्दल आपण प्रथम विचार करू, या दुःखप्रदर्शनाच्या जाहीर सभा कोणत्या ठिकाणी व किती भरल्या आहेत ? पंधरा दिवसांच्या अवधीत सुमारे दोन किंवा चार यापेक्षा अधिक सभा दुःखप्रदर्शनार्थ भरल्या नाहीत. हा सभांचा आकडा मी सरकारला कळविला आहे. यात माझा दुसरा कोणताहि हेतु नव्हता. मि० ब्रॅन्सन यांना आपण मनकबडे असल्याचे भासत असल्यामुळे दुःखप्रदर्शनार्थ दोनचार सभा झाल्या याबद्दल माझ्या मनात आणि ऐसात आनंद वास्तव्य करीत आहे असे तांबड्याचे त्यांनी काल आपल्या राण्यात सांगितले; पण हे एक आश्चर्यच झणावयाचे ! दुसऱ्याच्या अतःकरणात ब्रॅन्सन साहेब शिरू शकतात काय ? होय, असेल वदाचित्, नाही कोणी ठणावे ? माझ्या मनात काय आहे ते जाणण्यासाठी ब्रॅन्सनसाहेबांनी माझ्यावर रेस्मेरिशमूचा प्रयोग कशाधरून केला नसेल ? पण मि० ब्रॅन्सन झणतात याप्रमाणे दुःखप्रदर्शनार्थ दोनचार सभा झाल्या त्याबद्दल मला आनंद वाटला नाही, सरे पाहू गेलें तर मला त्याबद्दल दुःखच वाटले. दुःखप्रदर्शनार्थ दोन वारच सभा झाल्या असे झणून लोकामध्ये असंतोष किती माजला आहे हे मला सरकारला दाखवाययाचे होते. सभा दोनचारपेक्षा अधिक झाल्या असून याचा दोनचार आकडा मी केला आहे असे मुळीच नाही. जितक्या सभा झाल्या तितक्या मी सरकारपुढे मांडल्या, यात थोडक्या सभा झाल्याबद्दल मला आनंद झाला हे कसे सिद्ध होतें ? (ऐसातील आणखी एक भाग वाचून घ्यावून,) असे मी लिहिले आहे त्या अथा सभा थोडक्या झाल्या झणून मी आनंद मानतो हे संभवत नाही. मला सरोसर आनंद झाला असता तर मी ही वाक्ये लिहिलीच नसती. आणि जर मला लोकाना चिथपावयाचेंच होतें तर मग ज्या ह्या दोनचार सभा भरल्या त्याबद्दलही मी लेखात उल्लेख केला नसता. अशा तऱ्हेने मी सांगितल्यानंतर सुद्धा मि० ब्रॅन्सनप्रमाणे आपणालाहि

माझ्या मनातील आनंद अजून दिसत आहे काय ? दिसत असेल तर तो कोठें दिसत आहे हें आपण मला कृपा करून सांगा. सभा थोड्या झाल्या म्हणून मला आनंद झाल्याचा जो आरोप मजवर करण्यांत आला आहे तो मी साफ नाकारतो. त्याबद्दलचा पुरावा मीं दिला आहे. पण आणखीहि एक गोष्ट मी सागतों. आतापर्यंत दुःखप्रदर्शनार्थ भरलेल्या सर्व सभांचा मीं एक-समयावच्छेदैकरून विचार केलेला नाहीं, फक्त त्या आठवड्यांत घडलेल्या सभासंबंधी मीं लिहिलें आहे. हे का घडून आलें याबद्दल आपल्याला संशय येईल व सर्व सभांचा उल्लेख मीं एकदम केलेला नाहीं त्या अर्थी सभा कर्म व्हाव्या असा माझा हेतु असावा, असें आपण कदाचित् अनुमान काढाल; पण माझे पत्र दर शुक्रवारी प्रसिद्ध होते व बुधवारी मी लिहिण्यास प्रारंभ करितों त्या वेळी अर्थातूच बुधवारपर्यंतच आलेली हकीकत मला आधारभूत घ्यावी लागते. त्याप्रमाणें त्या अवधीपर्यंत जितक्या सभा झाल्या तितक्यांचाच समावेश मीं लेखात केला आहे आणि त्या दोनचारच होत्या. तेव्हा मीं तर्कशास्त्राचा उपयोग केला. माझे तर्कशास्त्र कदाचित् चुकीचें असेल. मी तें बरोबर शिकलोंहि नसेन. पण मला असे वाटलें कीं ह्या दोनचार सभा म्हणजे काय ! मुझफरपुर येथील प्रकार घडल्यानंतर पंधरा दिवसांच्या अवधीत फक्त दोनचारच सभा होतात याचा अर्थ काय ? ही काहीं समाधानकारक गोष्ट नाहीं. याबद्दल प्रत्येकाला वाईट वाटलें पाहिजे. पण गोष्ट जरी वाईट घडून आली असली व त्याबद्दल कितीहि वाईट वाटले तरी ती घडलेली गोष्ट सत्य आहे. निदान मला तरी त्या वेळीं वाटलें कीं असली गोष्ट छपवून उपयोग नाही. सदर लेख मी लिहिला त्या वेळीं दोनचार सभापेशां अधिक सभा खास भरल्या असल्या पाहिजेत असें मला वाटलें व अजूनहि तसा भ्रम एकादे वेळीं पडतो. पार वाईट गोष्ट आहे, पण त्याला कोण काय करणार ?

दुःखप्रदर्शनाच्या सभा थोड्या भरल्या हें खरें. पण त्या तरी कोणी भरविल्या ? त्या सभामधून खरें लोकमत प्रदर्शित झालें काय ? जर मुझफरपुरचा प्रकार अनिष्ट होता असे लोकांना वाटत होतें तर लोकमताचा अवश्य तितका दुजोरा या सभांना मिळाला नाही याचें कारण काय ? यासंबंधी चोलतांना काल अँडव्होकेट जनरलनीं माझ्या लेखावर यरीच टीका केली आहे. पण मला त्याचें काय ? लेख लिहिण्याच्या वेळीं माझ्या मनाची जी स्थिति होती ती मीं

आपल्यापुढे माडली आहे. ज्यूमीमधील सम्य गृहस्थहो, ब्रॅन्सन साहेबांनी माझ्या लेखावर कितीही कडक टीका केली असली, तरी मी माझा योग्य न्याय व निकाल आपल्या हातात दिला आहे असें मला वाटते.

ज्या वेळीं मी काही लिहितां त्या वेळीं मी इतर पत्रांमधील तारा आधारभूत समजतां. आणि माझ्या असें वाचनात आलें आहे कीं, पुस्तकातून घेतलेले उतारे कायद्याने वाधक होत नाहींत. अशा तऱ्हेनें लिहून मी हिंदुस्थानातील काही सद्गृहस्थांची बदनामी केली आहे असेंहि कालच्या ब्रॅन्सन साहेबांच्या भाषणात ध्वनित झाले आहे. पण अशी स्थिति नाहीं. आणि ती जरी असली तरी त्यात सरकारवर हल्ला केल्याचा आरोप मजबूर कसा शाबीत होतो ? ज्या तऱ्हेनें या सभा भरविण्यात आल्या त्या तऱ्हेवर मी टीका केली आहे व तशी टीका करण्याची कायद्यानें पूर्ण मोडळीक ठेविली आहे.

हें माझ्या हातातील पुस्तक सर हेनरी कॉटन यांनीं लिहिले आहे. याचे नांव 'New India' असें आहे. आपल्याला हे पुस्तक भ्रितपत आवडेल किंवा पटेल याची मला मना वाटते. कारण इंग्लंडमधील काही लोकाना सर हेनरी कॉटनचे विचार अलीकडे आपटत नाहींसे झाले आहेत. (हे वडे राजे आणि महाराजे सभा भरवितात त्या वेळेला लोकांचे खरे मत ते सरकारपुढें मांडीत नाहींत, अशा आशयाचा उतारा वाचून दाखवून,) हे कॉटन साहेबांचें मत आहे. मग दुःखप्रदर्शनाच्या चारपाच सभा खऱ्या लोकमताच्या निदर्शक नाहींत असें मी म्हटले तर बड्या राजाची आणि महाराजाची मी वेअदबी केली असें होतें काय ? (उत्कृष्ट कारणें सांगून आपण सर्वांच्या मनावर चांगलाच परिणाम केलेला आहे तो राजनीत वादविवादाच्या पुस्तकातील उतारे वाचून दाखवून आपण वाया जाऊ द्यावा असें मला वाटत नाहीं, असें येथें जस्टिस डावर यांनीं मुचवित्यावर,) माझा हे सर्व सांगण्यातील हेतु इतकाच आहे कीं, ब्रॅन्सन साहेब ह्मणतात त्याप्रमाणे मी राजेरजवाड्यांची वेअदबी केली नाहीं. मला सरकारला येवढेच सागावयाचे होतें कीं, यासारख्या सभामधून जे टराव पास होतात ते सरकारनें लोकमत ह्मणून समजू नये.

लोकांत असतोप किती माजला आहे, हें सरकारला सागावयासाठीं मी पुढे आणखी दोन उदाहरणें मांडलीं आहेत. त्यापैकी एक, बंगालमध्ये सध्या वायप्रकरणासाठीं पकडलेल्या लोकांपैकी काहींच्या जबान्या हें होय. दुसरे उदा-

हरण देशभक्त सुब्रह्मण्य गिव यांचा जाव. हीं दोन्ही उदाहरणें माझीं स्वतःचीं नाहींत; यांमधील भाषा व लेख माझीं नाहींत; त्या अर्थी ह्या जवान्या देण्यांत माझा कांहीं वाईट हेतु होता असें आपणांला ह्मणतां यावयाचें नाहीं. त्या आठवड्याचीं वर्तमानपत्रें जर आपण वाचाल तर त्यांमध्ये बंगाली तरुणांची कोर्टांतील उत्तरे छापलेलीं आपल्याला आढळून येतील. तींच उत्तरे मी आपल्या पत्रांत दिलीं आहेत. आणि तीं उत्तरे दिलीं आहेत, यावरूनच सरकारबद्दल अप्रीति पसरविण्याचा माझा उद्देश स्पष्ट होत आहे असें अँडव्होकेट जनरल यांनी काल सांगितलें. पण दुसऱ्याचे विचार छापल्याबद्दल जर वर्तमानपत्रकारांना जबाबदार धरावयाचें असेल तर फिरून मी असें म्हणतो कीं, आह्मा वर्तमानपत्रकारांना आपलीं वर्तमानपत्रें बंद ठेवणेंच प्राप्त आहे. लोकांत असंतोष खवळला आहे हें मला सरकारला कळवावयाचें होतें आणि त्याबद्दल पुरावा देण्यासाठीं मी हीं कलकत्यांतील तरुणांचीं उत्तरे आपल्या पत्रांत दिलीं, अशा तऱ्हेचा माझा उद्योग होता; पण ह्याच उद्योगाला आपण राजद्रोह ठरविणार !

ज्या कांहीं निरनिशब्दा चारपाच सभा भरविण्यात आल्या, त्यांत खरें लोकमत प्रकट केलें गेलें नाहीं हें मला सांगावयाचें होतें. दुःखप्रदर्शनार्थ भरविलेल्या सभा अशा प्रकारें भरल्या आणि कोर्टांतील गुन्हेगारांचीं उत्तरे अशा प्रकारचीं आहेत हेंच मी आपल्या पत्रांत लिहिलें आहे. सरकारला जर लोकांच्या मनांतील हृद्गत पाहावयाचें असेल तर तें या डेखात मीं प्रतिपादलेलें आहे तें सरकारनें पाहावें, खरी स्थिति समजून घ्यावी, लोकांमधील असंतोष शांत करावा, रागास आणि हट्टास पेटून लोकांच्या दुःखाचीं कारणें अधिक चाढवूं नयेत व लोकांना कांहीं तरी राजकीय इक्क द्यावे, हाच माझा सदर लेख लिहिण्यांतील निष्कलंकित हेतु. यांत मीं राजद्रोह काय केला ? मीं येवदा सद्धेतु मनांत बाळगिला आणि त्याबद्दल तुम्हीं मला राजद्रोही म्हणणार ! ज्यूरीमधील सभ्य गृहस्थहो, मी सरकारविरुद्ध राजद्रोह पसरवीत नव्हतो, यांयवीत होतो. आणि अशा तऱ्हेनें सरकारला मदत करणाऱ्याला जर तुम्ही गुन्हेगार म्हणून ठरवाल तर तुमच्याच हितासाठीं धडपडणाऱ्या देशवांधवाला तुम्ही शिक्षा द्याल असें होत आहे, याचा तुम्हीच विचार करा. लोकांवर दडपशाही करण्याचें धोरण चालू ठेवावें, असा अखेर सरकारच्या सोकांई

बसणारा सहा काय मी सरकारला दिला ? मग सरकारचा शत्रु कोण ठरते ? मी की राजे महाराजे ?

असतोपाचें निवारण करण्यास मी सरकारला स्वराज्याचा उपाय सांगितला आहे. स्वराज्यापर्यंत आमची धाव आहे, हें आमचें अंतिम साध्य आहे. हें अंतिम साध्य ठेवण्याबद्दल आज कित्येकांचा वाद असला तरी आम्हां सर्वांच्या मते आज आम्हाला काही तरी हक्क पाहिजे आहेत हे सिद्ध आहे. पण मी म्हणतो, आम्ही आज स्वराज्य हेंच आमचे अंतिम साध्य असं म्हणण्याला काय हरकत आहे ? आपल्या साध्या नेहमीच्या आयुष्यक्रमात आपण असे पाहतो की, एकाद्याला काही मागावयाचे असेल तर तो सडरफडर न मागता शक्य तितकी उत्तम गोष्ट मागून पाहतो, त्यातीलच हा आमचा प्रकार आहे. मागणें येवढेंच सरकारनें आमच्या स्वाधीन ठेवलें आहे, मग स्वराज्यासारखी अति उत्तम गोष्ट आम्ही का मागू नये ? धावयाचें मिती याबद्दल विचार सरकार करील ! त्याबद्दल आम्ही नेटिव्हानीं आपलें डोके काय म्हणून शिणवावें ? सरकारनें स्वराज्य सगळें द्यावे किंवा अर्धें मुर्धें द्यावें, आम्ही सरकार-जवळ सगळे स्वराज्य मागणार !

माझ्या लेखावर दुसरा एक असा आक्षेप आहे की, मी हिंदुस्थानची तुलना रशियाशी केली आहे. पण ती कशासाठी ? रशियामध्ये जरी अशी अराजक स्थिति माजली आहे, तरी देखील रशियानें आपल्या लोकाना इथमा सभा दिली हें दर्शविण्यासाठी. रशियाच्या आणि इंग्लिशच्या राज्यपद्धती मध्ये साम्य आहे असे लोकांच्या मनामध्ये भरवून देण्याचा माझा मुळांच मानस नव्हता, रशियात बाँब गोळे प्रथमतः झाले व त्यानंतर रशियाला इथमा सभा मिळाली, तीच स्थिति इंग्लंडची होऊ नये असा माझा हेतु होता. बाँब गोळ्यापर्यंत हिंदुस्थानात मजल येऊन ठेपली, आता तरी इंग्लिशानीं हिंदु स्थानातील लोकांना हक्क द्यावे हें मला सरकारला सागावयाचें होतें. आपणाला जर सत्य पाहिजे असेल तर तें हें आहे. एकाच शब्दाचे अनेक अर्थ होऊ शकतात आणि कुशल टीकाकार ते तसे असल्याबद्दल सिद्धहि करून दाखवितात, पण माझे सत्य हे आहे इतकेंच मी आपणाला सांगतो.

आपल्या लेखात मी रोमेशचंद्र दत्त याबद्दलहि काहीं उद्गार काढले आहेत. त्याबद्दल बोलताना मि० दत्त यांनीं वेअरू केल्याबद्दल काळावर

फिर्याद करावी असेंहि अ० ज०नीं सुचविलें आहे; पण माझी खात्री आहे कीं, मि० दत्त किंवा सरकार कोणीच असल्या तऱ्हेचा खटला पुढें आणणार नाही. टाइम्स ऑफ इंडिया, वॉचे गॅझेट आणि अँडव्होकेट ऑफ इंडिया यांमध्ये एका गृहस्थानें इंग्लंडांत मि० दत्त यांच्या घेतलेल्या भेटीचा सारांश दिलेला आहे. त्यामध्ये दत्त साहेब यांनीं सध्यांच्या परिस्थितीबद्दल माझ्या-प्रमाणेंच आपले विचार सांगितलेले दिसतात. हें मि० दत्त यांचे म्हणणें आहे; माझे नव्हे. मि० दत्तसाहेब काय म्हणाले याची फक्त तार मीं आपल्या पत्रात दिली आहे आणि मला हें सागावयाला फार समाधान वाटतें कीं, मि० दत्त माझ्या बाजूचे आहेत. मि० दत्त म्हणतात, “हिंदुस्थानांतील असंतोषानें बॉम्बगोळे उत्पन्न केले आहेत व ते नाहीसे करण्याला लोकांना स्वराज्यासारखे हक्क देणे हें उरलेलें एकच एक साधन आहे.”

याशिवाय मीं आणखी एका मुद्द्याचें विवेचन केलें आहे. तो असा कीं बॉम्बगोळे फेकणाराना अनार्किस्ट झणतां येईल कीं नाहीं ? एका दृष्टीनें पाहूं गेलें तर हे बॉम्बगोळे फेकणारे अराजक ठरतात. पण मीं आपल्या लेखात अनार्किस्ट या शब्दाचा फक्त धात्वर्थक दृष्टीनें विचार करून या बॉम्बगोळे फेकणारांना अराजक झणतां येणार नाहीं, असें प्रतिपादिलें आहे. त्यांना स्वराज्य पाहिजे आहे, अराजक पद्धति नको आहे. आणि झणूनच त्यांना अनार्किस्ट झणता येणार नाहीं.

लेखाच्या शेवटीं मीं महाराजाच्या आणि प्लॅटर्स असोसिएशनच्या सभा-संबंधी लिहिलें आहे. त्यांत मीं असे म्हटलें आहे कीं, या सभा झाल्या हे ठीक झालें व हे ठराव करणारे निघाले हेंहि काहीं वाईट नाहीं; पण ते आज पुढें आले आहेत त्यापेक्षां ते थोडे आधीं पुढें आले असते तर अधिक उत्तम झाले असतें. त्यांनीं ह्या सूचना सरकारला केल्या त्या आधीं केल्या असत्या तर त्या अधिक उपयोगी झाल्या असत्या. लोकामध्ये असंतोष वाढत आहे ही गोष्ट या मुद्द्याच्या निमित्त होती. व हा असंतोष कां पसरत आहे याची कारणेंहि त्यांत नोंद घेतली होती. हे सगळे वाढत्या लोकांना ठाऊक असतां तो असंतोष आणि तो असंतोषाचें कारण त्यांनीं सरकारच्या कानांवर आधींच कां घातलीं माझीत ? बॉम्बगोळे उडून गेल्यांनंतर पूर्वी अशी स्थिति होती आणि तशी स्थिति होती व सरकारनें ती धातुं अशी सुचविली आणि तशी सुचविली अशी

बाँवचाले अनाकिंस्ट कसे ? त्यांस स्वराज्य हवें, अराजकता नको ! ४१

सूचना करण्याचें काय प्रयोजन आहे ?

सदर सूचना करणारासवधीं लिहितांना मीं युरोपियन डिफेन्स असोसिएशन नच्या समेसवधीं लिहितें आहे. या सभेने सरकारला कित्येक मार्ग सुचवून उपदेश केला आहे. उपदेश हा केव्हाहि झाला तरी आणि कोठूनहि आला तरी ग्राह्यच आहे पण या सभेचा हा उपदेश अस्थानीं आहे असें मीं निश्चय करून दिलें आहे, यात काय चुकल ? योग्य वेळीं उपदेश न करितां भलत्या वेळीं उपदेशाचा आव धालणे ह्मणजे युरोपियन डिफेन्स असोसिएशनच्या ऐवजी युरोपियन डिफीट असोसिएशन असे आपल्याला ह्मणवून घेणें होय. या ठिकाणीं Defeat शब्दाचा अर्थ लढाईमध्ये पराजय होणे असा घेऊ नका; कारण असा अर्थ लेख लिहिण्याचे वेळीं माझ्या मनामध्ये नव्हता. Defeat ह्मणजे आपल्या प्रयत्नात अपयश येणें असा अर्थ धरून मीं Defence आणि Defeat या शब्दांवर कोटि केली आहे. व ह्मणूनच यु० डिफेन्स असोसिएशनची सभा आपलें हेतु मनात बाळगून लोकांना या वेळीं राजकीय हक्क देण्याला सरकारला सांगणार नाही तर ही युरोपियन डिफेन्स असोसिएशनची सभा आपलें कर्तव्य करणार नाही असे होणार आहे, असे मीं आपल्या लेखात छटलें आहे. युरोपियन डिफेन्स असोसिएशनचा लढाईमध्ये पराभव होईल असें म्हणण्याचा माझा हेतु नव्हता. जरा वेगळी दृष्टि करून आपण माझ्या लेखाकडे पाहिलें ह्मणजे माझ्या लेखाची सत्यता आपल्याला पटल्यासेरीज राहणार नाही.

सर्व लेख लिहिण्यामध्ये लोकानी दुराग्रहाच्या मार्गाचे अपत्यन करानें, असा माझा हेतु नसून सरकारने लोकांना आवडतील असे ह्मण देऊन टाकावे हा होता. माझ्या लेखात दुसरी अशी आणखी पुष्कळ वाक्ये आहेत कीं, त्यावरून माझा हेतु सरकारकडल अग्रीति पसरविण्याचा नव्हता असे स्पष्ट सिद्ध होईल. (काहीं वाक्यें वाचून दाखवून,) लोकामध्ये ज्याला असतोप पसर वावयाचा आहे तो अशीं वाक्ये कधीहि लिहिणार नाही "अशा कारणासाठीं सरकारनें शांतपणे सध्याच्या परिस्थितीचा विचार करावा व लोकमताप्रमाणें आपले धोरण ठेवण्याचें मुकूर करावे," अशा अर्थाचें एक वाक्य माझ्या लेखात आहे. ज्याला सरकारकडल राजद्रोह उत्पन्न करावयाचा आहे तो सरकारला असा सल्ला देईल काय ? माझा निर्मळ हेतु सिद्ध करण्यासाठीं याशिवाय आणखी पुष्कळ पुरावा माझ्या लेखात आहे, पण त्यामुद्दल मीं निस्तृत विवेचन

करीत नाही. मला आपले बोलणें पुढें चालविण्याचा कंटाळा येऊं लागला आहे. कारण जें काहीं मला बोलावयाचें होतें तें सर्व मी आपणांपुढें बोलून टाकलें आहे. ज्युरीमधील सभ्य गृहस्थहो, सरकारचा मजबूर व्हा लेखाबद्दल विशेष कटाक्ष आहे, तो लेख मी आपणाला पूर्ण समजावून सांगितला आहे. व येवढेंच जरी मी सांगितलें तरी तेवढेंहि मला न्याय मिळण्याला पुरें आहे असें मला वाटतें.

बर्क, गिवन, कार्लाइल, ग्लॅडस्टन वगैरे थोर थोर महात्म्यांसंबंधी मी जे उद्गार काढले आहेत, ते आपण लक्षांत घ्या. जर मला राजद्रोह पसरवावयाच असता तर माझ्या लेखांमधील भाषापद्धति याहून फार भिन्न झाली असती मी दुसऱ्या एका लेखांत मि० हिंडमन याचें मत सरकारपुढें मांडलें आहे. सरकारला उपदेश करण्याची हीच एक नाजूक वेळ आहे असा उपोद्घात करून मी हा अग्रलेख लिहिला आहे. सरकारला खरें लोकमत कळावें हा माझा हेतु होता आणि तो मी यथाशक्ति आणि यथामति बजाविला आहे. ज्युरीतील सभ्य गृहस्थहो, माझे हे असें हृदयाविष्करण आहे.

(उपाहारानंतर,) मी मघां हिंडमनसंबंधी बोलत होतो, तो हिंडमन साहेबांच्या लेखाचा उतारा मी २९ मेच्या अंकांत दिला आहे. (उतारा वाचून दाखवून,) देशाची खरोखर स्थिति काय आहे आणि या वेळीं सरकारनें दडपशाहीचें धोरण अंगिकारलें तर त्याचा परिणाम काय होईल याबद्दलचें आपलें मत सरकारला कळविणें हें प्रत्येक वर्तमानपत्रकर्त्याचें काम आहे. किंबहुना सरकारला सद्वा देण्यासाठींच वर्तमानपत्रांचें अस्तित्व आहे असें मला वाटतें.

माझा राजद्रोहाचा हेतु शाबीत करण्यासाठीं सहा जूनचा अंकहि सरकार-तर्फें पुढें करण्यात आला आहे आणि त्यावरून माझा लिहिण्याचा रोंख कसा असतो हें ज्युरीमधील लोकांनीं ताडावयाचें आहे. या लेखांत 'इंग्लिश लोक केर हाडीं साहेबांचें ऐकत नाहींत काय ?' असें एक वाक्य आहे. हें वाक्य रशियाप्रमाणें हिंदुस्थानांत बाँब फेंकण्याला उद्युक्त करणारें आहे असें सरकार-तर्फें सांगण्यांत आलें आहे. पण तें तसें नाहीं हें आपल्या तेव्हांच लक्षांत येईल. डॅक्न येथें केरहाडीं साहेबांनीं जें भाषण केलें त्याची माझा लेख फक्त पुनरावृत्ति आहे. त्या भाषणाकडे सरकारनें लक्ष दिलें असतें तर हा बाँबचा अनर्थ टळला असता. बाँबसारखे प्रकार घडावे अशी माझी मुळींच इच्छा

नाही. तर ते घडू नयेत म्हणून केरहार्दी साहेबांच्या भाषणाकडे सरकारने लक्ष पुरवावे असे माझे मत होतं. हा राजद्रोह आहे काय ? तो तसा असता तरी तो राजद्रोह स्पष्ट बोलून दाखविण्याला मी कमी केले नसते. माझ्या प्रामाणिक समजुती जशा आहेत तशा मी सरकारपुढे मांडल्या आहेत आणि यात मी राजद्रोह केला आहे असे मला वाटत नाही. लोकांचे गाव्हाने मी आपल्या लेखात सरकारपुढे मांडले आहे. अशा रीतीने सरकारचे लक्ष लोकांच्या गाव्हान्याकडे जो लेखक वेधतो तो राजद्रोह कधीहि करीत नाही हे आपण लक्षात ठेविले पाहिजे. मी लेखात एके ठिकाणी असे म्हटले आहे की, आम्ही आपली चळवळ कायदेशीर मार्गानेच चालविणार. या माझ्या 'कायदेशीर मार्गानेच' मधील 'च'काराने बेकायदेशीर मार्ग मला पसंत नाही हे उघड होत नाही काय ? ज्या लेखकाला सरकारबद्दल अप्रीति उत्पन्न करावयाची आहे आणि इंग्रजी राज्याची इमारत बुडवून टाकावयाची आहे, तो असली वाक्ये कधीहि लिहिणार नाही. असली वाक्ये इंग्रजी राज्यात राजद्रोही ठरतील तर तो न्याय नव्हे. या लेखामध्ये अशी काही वाक्ये आहेत की, त्यात लेखकाचे मन उघड झालेले स्पष्ट दिसत आहे, इकडे आपण लक्ष पुरवा, लेखकाचे हृदय समजून घ्या आणि त्याची मते प्रामाणिक आहेत की नाहीत हे पाहा. माझ्या लेखातील बर्क आणि कार्लाइलसवधी माझे उद्गार आपण लक्षपूर्वक वाचा अशी मी आपल्याला पुनः विनंति करतो. ते वाचून आपल्याला लेखकाचे हृदय समजून येईल. या सर्व पुराव्यावरून लेखकाचा हेतु राजद्रोही होता असे जर तुम्हाला वाटे तर त्याबद्दल शिक्षा भोगण्याला मी तयार आहे, पण आपणाला असे कसे वाटे ? बर्क, कार्लाइल, ज्याला आवडतात तो राजद्रोह कसा पसरवील ? राजद्रोह पसरवू इच्छिणारा मनुष्य एरुदम बॉक्सकडे धाव घेईल, तो बर्क कार्लाइलकडे पाहणार नाही. बर्क आणि कार्लाइलसारखे लेखक मला शाळा-कॉलेजात असता पार आवडत असत. त्यांनी प्रतिपादन केलेली उदाच तत्वे आणि गंभीर कल्पना माझ्या मनामध्ये पोळत असतात. मग मी राजद्रोही कसा ? बर्कचे मन आणि माझे मन एक आहे; कार्लाइलचे मन आणि माझे मन एक आहे. मग मी राजद्रोही कसा ? बर्क-कार्लाइलसारख्या लेखकाकडे लक्ष पुरवा असे मी स्वदेशवाधवांना सांगतो, मग मी राजद्रोही कसा ? अशा तऱ्हेने बर्क-कार्लाइलसारख्या तत्त्व.

वेच्यांबद्दल ज्याला इतका आदर आहे, तो इंग्रजी राज्याबद्दल अप्रीति उत्पन्न करण्याला प्रवृत्त होईल हें मला सर्वस्वी अशक्य वाटते.

आता १५३ अ कलमासंबंधी माझ्या लेखामध्ये जे काहीं उद्गार आहेत त्यासंबंधी मी आपल्याला थोडेंसे सांगतो. वास्तविक पाहू गेलें तर १५३ अ कलम शाचीत होण्यासाठी सरकारतर्फे कारच थोडा पुरावा पुढें करण्यांत आला आहे. माझा जातीजातींमध्ये वैमनस्य उत्पन्न करण्याचा व शातता नष्ट करण्याचा मुळीच उद्देश नव्हता व मी तसें केलेंहि नाही. आपण माझे लेख लक्षपूर्वक वाचा; त्यात माझा निर्मल हेतु आपणाला दिसून येईल. मला जातीजातीत द्वेष माजवावयाचा नाही; सर्व जातींत एकी उत्पन्न व्हावी अशी माझी इच्छा आहे. मी इंग्लिश जातीबद्दल तिरस्कार दर्शविला नाही; आम्हा वर्तमानपत्रकारांना राजकीय विषयावर नेहमी लिहावे लागतें व म्हणूनच इंग्लिश जातीबद्दल लिहिण्याचा प्रसंग आम्हाला वारवार येतो. लोकांत असतोप माजला आहे तो शात करण्यासाठी इंग्लिश जातीनें काहीं तरी केले पाहिजे, असें देखील आम्हीं सांगायचाचें नसेल तर मग आम्हीं स्व वावर्तीत मुग्ध राहणेंच बरें. आमचा राजकीय प्रश्न हा इंग्लिश आणि हिंदु या दोन जातींमधील नसून राज्यकर्ते आणि प्रजाजन या दोन जातींमधील आहे. इंग्लिश जात कशीहि असली तरी आम्हावर राज्य करणारी जात आज आम्हाला हक्क देणारी पाहिजे आहे. राज्य करणारी जात इंग्लिशाचीच आहे असें नाही. तीत इंग्लिश आहेत, हिंदु आहेत, मुसलमान आहेत व पार्शीहि आहेत. तेव्हां आम्ही वर्तमानपत्रकार राज्य करणाऱ्या जातीविषयी लिहितां त्या वेळीं आम्ही हिंदु आणि इंग्लिश या जातींमध्ये वैमनस्य कसे उत्पन्न करितों हे मला समजत नाही. आणि शिवाय राज्य करणारी जात इंग्लिश असेल आणि तिच्यावर मी टीका केली असेल तरीहि मी दोरी होत नाहीं असें मला वाटतें; कारण ब्युरोक्रसीच्या कृत्यांवर टीका करण्याचा लोकांना हक्क आहे. आणि जर ब्युरोक्रसीसंबंधानें आम्हांला लिहावयाचें आहे तर त्या ब्युरोक्रसीतील मंडळींवर टीका न करून आमचें कमें भागेल ? आणि हीच ब्युरोक्रसी आज जरी हिंदु लोकांची असती आणि तिनें जर या ब्युरोक्रसीप्रमाणें आपलें धोरण ठेवलें असतें तरी आम्ही त्या नेटिव्ह ब्युरोक्रसीवरहि अशीच टीका केली असती. अशा दृष्टीनें आपण माझ्या लेखांकडे पाहिल तर माझा हेतु निर्दोषी

आहे असें सहज आपल्या लक्षात येईल व माझा सदर लेख लिहिण्यामधील उद्देश व प्रयत्न इंग्रज सरकारविरुद्ध राजद्रोह उत्पन्न करण्याचा किंवा जाती-जातींमध्ये वैमनस्य माजविण्याचा नव्हता अशी आपली खात्री होईल.

ज्यूरीमधील सभ्य गृहस्थहो, माझे भाषण आता बहुतेक संपले आहे. आपण हे लक्षात ठेवा की, मी एक वर्तमानपत्रकर्ता आहे आणि सध्याच्या परिस्थितीवर आपले विचार प्रदर्शित करणे हे माझे कर्तव्यच आहे. मी कलकत्त्यात उडालेल्या बॉम्बगोळ्यासदृशी लेख लिहिला आणि त्यामुळेच माझ्यावर ही फिर्याद झाली अशी माझी समजूत आहे; पण आपण आपल्या मुंबई इलाख्याची परिस्थिती लक्षात घ्या. मुंबई इलाख्यामध्ये अजूनपर्यंत शांतता आहे, कोठे बॉम्ब गोळे फेकण्यात आलेले नाहीत. हिंदुस्थानात सार्वत्रिक शांतता जितकी वास्तव्य करित आहे तितकीच ती मुंबई इलाख्यात पसरून राहिली आहे याचा आपण विचार करा. मुंबई सरकारने भीतीने उगीच गागरून जाणे चांगले नव्हे. मुंबईमध्ये सर्वत्र शांतता आहे; पण सरकार जर असे राजद्रोहाचे खटले करील तर मात्र ती शांतता भग्न होण्याचा पुष्कळ संभव आहे. मुंबई इलाख्यात जर बॉम्ब गोळे फेकण्यात येत असते तर मग मात्र माझ्या लेखाचा एकदर जनसमूहावर वाईट परिणाम झाला असता व मग सरकारने मजवर खटला केला असता तर मला त्याबद्दल वाईट वाटले नसतं. पण लोकांची चित्तवृत्ति क्षुब्ध करणार असले खटले करून सरकार आज आपल्या पायावर निरर्थक घोंडा मारू घेा आहे ही मोठी वाईट गोष्ट आहे. आमच्या इलाख्यात खुदीराम बोस अजून उत्पन्न झाला नाही; कलकत्त्यातील लोकांप्रमाणे मुंबईचे लोक खळखळले नाहीत. तेव्हा आर्ही येथील वर्तमानपत्रकारांनी राजकीय विषयावर या चोळी कितीहि चर्चा केली तरी त्यामुळे सरकारविरुद्ध काहीहि अनिष्ट परिणाम घडून यावयाचा नाही असें मला लेख लिहिण्याच्या वेळी वाटलं व अजूनहि वाटते. यावरून मी लोकाना राजद्रोह शिकविला नाही हे उघड होत आहे. हे लेख मी सरकारच्या हिताकरिता आणि लोकांच्या सुधारणेकरिता लिहिले आहेत. लोकात असतोप आहे आणि तो काय करून सरकारने नाहीसा करावा हे आम्ही सांगणे हा राजद्रोह होतो काय ? लोकांवर दडपशाहीचा अमल चालवू नका, असा आम्हा नेटिव्ह पत्रकाराचा एकसारखा कठशोप सुरू आहे. अशा तऱ्हेचा

कंठशोष राजद्रोहात्मक होत नाही असें येकननेंहि आपल्या ग्रंथांत म्हटलें आहे.

वास्तविक प्रजा राजद्रोह कधींच करीत नाही अशी आमची हिंदूंची समजूत आहे व त्याप्रमाणेंच आम्हांला आजपर्यंतच्या सर्व राज्यकर्त्यांनी वागविलें आहे. पुराणांतरीं श्रीरामचंद्रासंबंधीं एक कथा सांगितलेली आहे. श्रीरामचंद्रासारखा धर्मात्मा राजा अयोध्येवर राज्य करीत होता. तो आपल्या प्रजेला आपल्या अपत्याप्रमाणें वागवी. श्रीरामचंद्र हा ज्याप्रमाणें एकपत्नी-व्रतधारी होता त्याप्रमाणें त्याची पत्नी सीताहि पतिव्रता होती. पण अशी स्थिति होती तरी अयोध्येमधील एका रजकानें राजा श्रीरामचंद्राविषयीं राजद्रोह उत्पन्न करण्याचें मनांत आणलें व हा आपला निघ हेतु तडीस नेण्यासाठीं रामचंद्राची पत्नी सीता ही व्यभिचारिणी आहे अशी हूल उठविली. हा त्या रजकानें श्रीरामचंद्राचा केवढा राजद्रोह केला ? पण राजा श्रीरामचंद्रानें या राजद्रोहाबद्दल त्या रजकावर खटला केला नाही, कोर्ट बसविलें नाही, ज्यूरीकडून दोषी असें म्हणवून घेतलें नाही किंवा न्यायाधीशाकडून शिक्षाहि ठोठाविली नाही. राजा रामचंद्रानें केलें तें हें कीं हा राजद्रोह त्यानें निमुटपणें सहन केला व त्या राजद्रोहाचें मूळ कारण जी सीता तिचाच त्यानें परित्याग केला ! अशा तऱ्हेची उदात्त राज्यपद्धति इंग्लिश सरकारनें स्वीकारावी. राजद्रोह खटले करून भावावयाचा नाही, तो नाहीसा करण्याला मूळ कारणच दूर केलें पाहिजे. यासाठीं सरकारनें हे असले निष्फळ खटले करूं नये, दडपशाहीचें धोरण अंगीकारूं नये, आम्हां प्रजाजनाना ममतेनें वागवावें, आमची पात्रता असेल ते हक्क आम्हाला द्यावे व असें करून आमचें राष्ट्र युरोपामधील इतर राष्ट्रांप्रमाणें उच्च पदाला नेऊन पोचवावें ही आम्हां सर्वांची विनंति आहे, हें आम्हां सर्वांचें धोरण आहे. याचाच सरकारनें अवलंब करवा म्हणजे लोकांत संतोष आणि शांतता नाटूं लागेल. कायद्यानें देखील माझा लेख दोषी ठरत नाही. सरकारला राजद्रोह नाहीसा करावयाचा असेल तर तो खटल्यांमधून शिक्षा सांगून होणार नाही; लोकांना हक्क देऊन होणार आहे.

ज्यूरीमधील सभ्य गृहस्थदो, मीं आपलें म्हणणें आपणांपुढें मांडलें आहे. आतां मजसंबंधींचा न्याय आणि निकाल मी आपल्या स्वाधीन करतो. सुले-
ग्नानच्या केसमध्ये लॉर्ड पिट्सजेरॉल्ड यांनीं ज्यूरीला उद्देशून सांगितलें आहे

तेंच मी आता आपल्याला सागत आहे. आपणास काहीं व्यक्तिविषयक सांगण्याची माझी मुळीच इच्छा नाही. मला मुद्रणस्वातंत्र्याचें संरक्षण झालेलें पाहावयाला पाहिजे आहे. सध्या मुद्रणस्वातंत्र्य पेंचात सापडलेलें आहे. आपण या सटल्यामध्ये जो निकाल देणार आहा त्यावर सर्व मुद्रणस्वातंत्र्य अवलंबून असून तिकडे देशाचें लक्ष वेधून राहिलें आहे.

आपण मुद्रणस्वातंत्र्याचे पुरस्कर्ते आहा ! आपण जो निकाल द्याल तो मला मान्य आहे. आपली जबाबदारी आपण लक्षात घ्या. आपण मला दोपी ठरविलें तर त्याबद्दल जी शिक्षा होईल ती भोगण्याला मी तयार आहे, पण असें होईल असें मला वाटत नाही.

माझें हृदय मी आपणाला मोकळें करून दाखविलें आहे; सदर लेख लिहिण्यामध्ये माझा निर्मळ आणि प्रामाणिक हेतु होता हें मी आपल्याला सागतों. असें करून, मी ज्या देशात जन्म घेतला आणि ज्या देशात मी राहलो, त्या देशाचें मी हित साधलें आहे. ज्युरीमधील सभ्य गृहस्थहो, आपण हें लक्षात ठेवा कीं, आपलाहि जन्म याच देशात झालेला आहे. आपल्या मनाची उदात्तता आपण या वेळीं सोडू नका म्हणजे मला ग्यात्री आहे कीं आपणापासून मला जो निकाल पाहिजे आहे तो मिळेल. मी आपला लेख आपणाला स्पष्टपणें समजावून दिला आहे व त्यात मला पूर्ण याय मिळणार आहे अशी माझी मनोदेयता मला वारवार सागत आहे. माझ्या मते मी सर्वस्वीं निर्दोषी आहे. मी माय-देशामाठीं आपले प्राण झेजविले आहेत आणि असें करण्यांत मी कांहींहि दोषासद गोष्ट केली नाही, असे माझें अतःकरण आणि माझ्या अतःकरणातील मदम द्वैवेकबुद्धि मला ओरडून सागत आहेत. या माझ्या कार्यामध्ये प्रत्यक्ष न्याय-चित्ता मला साहाय्य आहे. माझ्या परमप्रिय देशाची उन्नति अगाच तऱ्हेचें तर्तन नेहमीं चालू ठेवण्यामाठीं मला उत्तेजन देत आहे व या कामी परमेश्वर माझा पाठीराखा होईल, अशी माझी खात्री आहे. सदर लेख लिहिण्याच्या सगळीं माझ्या मनात जर कोणता मनोविचार जागृत झाला असेल तर तो इंग्ल-अंकारबद्दल राजद्रोह नसून माझ्या परमपूज्य हिंदुस्थान देशाची एकनिष्ठ प्रीति ! हाय. हल्लींच्या परिस्थितीत हिंदुस्थान देशाबद्दल एकाच मनुष्याला जिवकें द्रता येणें शक्य असेल तितकें मी करून सोडलें आहे असें मला वाटतें. माझ्या

या कृत्याबद्दल माय-देशाला व परमेश्वराला मी जबाबदार धरतो.

जज्जसाहेब आणि ज्यूरीमधील सभ्य गृहस्थहो, माझे बोलणें संपलें. पुढील सर्व प्रश्न आपला आहे. आपण आपली सदसद्विवेकबुद्धि जागृत करा व परमेश्वराचें स्मरण करा. मीं इतकें लाबलचक भाषण करून आपणांला पुष्कळ वेळ तिष्ठत ठेवलें याबद्दल आपण मला धमा करा. मी पुष्कळ वेळ बोललों खरा; पण आपण हे लक्षांत ठेवा कीं माझें हें सर्व बोलणें माझ्या मनाची खरी स्थिति आपणाला समजावून सांगण्याला अगदीं अवश्य होते. मीं हें केलें नसतें तर आपल्या मते मी कदाचित् दोषी ठरलो असतों व त्यामुळें कोर्टानें मला शिक्षाहि सांगितली असती. ही शिक्षा अगदीं थोडी सांगण्यांत आली असत तरी तिचा परिणाम इतरत्र फार घडून आला असता ! आणि म्हणूनच मी आपलें म्हणणें आपणापुढे सादर केलें आहे.

जज्जसाहेब आणि ज्यूरीमधील सभ्य गृहस्थहो, इतकें बोलून मी माझा न्याय आणि निकाल आपल्या स्वाधीन करतो, त्याचा आपण योग्य निवाडा करावा.

न्या० दावर यांचें ज्यूरीस उद्देशून समारोपाचें भाषण.

ज्यूरींतील सभ्य गृहस्थहो, मीं आतां जें सांगणार आहे तें आपण लक्ष देऊन ऐका. काल ज्या वेळीं मीं पाहिलें कीं, आरोपी स्वतः खटला चालवीत आहे, त्या वेळीं मला वाईट वाटलें. मनाची समतोलता सोडून नको त्या गोष्टी बोलण्याकडे विकारवशतेमुळें आरोपीचा कल साहजिकच असतो व त्यामुळें आरोपी आपण होऊन खटला बिघडवून घेईल कीं काय, अशी मला भीति वाटली; पण आतां ती भीति उरली नाही. आरोपीनें जितक्या चांगल्या रीतीनें आपलें काम चालविलें, तितक्या चांगल्या रीतीनें दुसऱ्या कोणासहि खटला चालवितां आला असता, असें मला वाटत नाही. सरकार व आरोपी या दोघांमध्ये तुम्हाला न्याय करावयाचा आहे; तुमच्या मनांतील वाईट ग्रह व मनोविकार क्षणभर बाजूस ठेवा व या खटल्यांत जें तुम्हीं ऐकलें असेल तेवढ्यावरच आरोपी दोषी किंवा निर्दोषी आहे हें ठरवा. तुमच्यावर व माझ्यावर कायद्याप्रमाणें काम करण्याचा योजा आहे. या खटल्यांत घडलेल्या गोष्टीसंबंधीं निकाल देण्याचें काम तुमचें आहे. आक्षिप्त लेखांमधील शब्दांचे अर्थ व त्यांचा उपयोग व त्यांचा वाचकांचे मनावर झालेला परिणाम या :

सर्व गोष्टींचा विचार तुम्हीं करावयाचा आहे; कायद्याच्या प्रश्नाचा निकाल मी करीन. अँडव्होक्रेट जनरल व आरोपी यां दोघांचीहि मापणं तुम्हीं लक्ष देऊन ऐकिलेलीं आहेत; आतां मी सांगतो तें ऐका. तुम्ही अमुक तऱ्हेनेच निर्णय द्यावा असें माझे मुळांच म्हणणें नाहीं. आरोपीवर दोन निरनिराळ्या कलमाखालीं आरोप ठेवण्यांत आलेला आहे व तीं कलमें तुम्हास अवगत आहेतच. या दोन्ही कलमाखालीं आरोपी दोषी आहे कीं निर्दोषी आहे हें एकदाच ठरवावयाचें नाहीं. प्रत्येक कलमाखालील आरोपाचा निरनिराळा विचार करून प्रत्येकाखालीं आरोपी निर्दोषी किंवा दोषी हे सांगितलें पाहिजे. पहिला आरोप १२४ अ कलमाखालीं लोकांमध्ये सरकारविषयीं अप्रीति उत्पन्न केल्याचा आहे. आरोपीनें खटल्यातील लेखांवद्दल मंपादक, प्रकाशक व मालक या नात्यानें आपली जबाबदारी कबूल केली आहे व लेख स्वतः लिहिले असेंहि सांगितलें आहे. हिंदुस्थानात कायदेशीर रीतीनें प्रस्थापित झालेल्या गज्याविरुद्ध द्वेष, अप्रीति व असंतोष उत्पन्न करण्याचा प्रयत्न केला किंवा नाहीं हें पाहावयाचें आहे. प्रयत्न सफल झाला किंवा नाहीं हा मुद्दा नाहीं. प्रयत्न झाला असला तर तेवढ्यानेंच आरोप शाब्धित होतो. द्वेष, तिरस्कार. हे शब्द आम्हां सर्वांस सहज कळतात; अप्रीति शब्दात सरकारविषयीं राजद्रोहाच्या समावेश होतो. राजद्रोहाचे मनोविकार लोकांच्या मनात उत्पन्न करण्याचा प्रयत्न आपल्या लेखानीं आरोपीनें केला किंवा काय ते तुम्ही पहा. परकारच्या कृत्यांवर कडक टीका करण्यास बिलकुल हरकत नाहीं; मात्र लोकांच्या मनात अप्रीति उत्पन्न करण्याचा प्रयत्न नसावा. दुसऱ्या कलमाचा अर्थ अगदींच उघड आहे. प्रजेपैकीं निरनिराळ्या वर्गांमध्ये द्वेषभाव उत्पन्न करण्यामागचे आरोपीचे लेख होते कीं काय याचा तुम्ही निकाल करा. युरोपियन व हिंदी या दोन जातींमध्ये सद्ग लेखामुळे द्वेषभाव उत्पन्न होईल कीं काय याचा विचार करा १०४ अ कलमाखालीं श्रेष्ठ महत्त्वाचे निकाल आलेले आहेत. जे मद्राची याचा निकाल महत्त्वाचा आहे. १८९८ सालीं या कायद्यात फेरफार झाल्यावरहि काही खटले झालेले आहेत. त्यावरूनहि अप्रीति (Disaffection) या शब्दाचा अर्थ नीट ध्यानात घेईल. (पुढील उताऱे वाचून दान्यवन.) आतां लेखाकडे वळ. तुम्हाला मी आपले मत सांगत नाहीं. दोन्ही बाजूंचीं मते तुमच्यापुढे ठेवतो व तुम्ही निःपक्षपातपणे आपलें मत

या. ममग्र लेख वाचून एकंदरीत त्यांचा परिणाम वाचकांचे मनांत द्वेषबुद्धि किंवा शत्रुत्व हे मनोविकार उत्पन्न करण्याकडे झाला कीं नाहीं पाहा. वाचक वर्गहि मराठीच असला पाहिजे. या वाचकवर्गाच्या मनावर वर सांगितलेलें परिणाम करण्याचा प्रयत्न आरोपीनें केला असें तुम्हांस खात्रीनें वाटत असेल तर आरोपीस दोषी ठरवा. परंतु तुमच्या मनांत या गोष्टीबद्दल संशय असेल किंवा आरोपीनें तसा प्रयत्न मुळींच केला नाही असें वाटत असेल तर आरोपीस निर्दोषी ठरविणें हें तुमचें कर्तव्य आहे. १५ मे १९०८च्या काळ पत्रांतील लेख तुम्ही पहा. या लेखाचे दोन भाग झाले आहेत. पहिल्या भागांत दोन पोटभाग आहेत. पूर्व बंगाल्यांत कांहीं पोलीस लोकांना बक्षिसें वांटल्या-बद्दल चर्चा केलेली आहे व मान्ड्याच्या संरक्षणासंबंधी कांहीं नकाशांच्या गोष्टीविषयी वर्णन केलें आहे. ह्या दोन गोष्टी एके ठिकाणीं सांगण्यामध्ये आरोपी म्हणतो त्याप्रमाणें त्याचा कांहीं वाईट हेतु नव्हता किंवा कसें याचा तुम्हीच विचार करा. मुसफरपुर येथें झालेल्या भयंकर प्रकारानंतर लवकरच हे लेख लिहिले आहेत. आरोपीनें आपल्या भाषणात या प्रकाराबद्दल जसे विचार प्रकट केले तसेच विचार अक्षिप्त लेखांत आहेत कीं काय हें पहा. पोलीस अंमलदार लोकांना बक्षिसें वाटलीं ही गोष्ट सहज सांगितली गेली आहे किंवा तिचें निमित्त करून लोकांचे मनांत मरकाराबद्दल तिरस्कार व अप्रीति उत्पन्न करण्याचा प्रयत्न केला आहे हें पाहण्याचें काम तुमचें आहे. भयंकर गुन्हा करण्याच्या पत्ता लावण्याबद्दल हीं बक्षिसें नेटिव्ह पोलीसांत दिली होती. गोन्यां लोकांनीं गुन्हे घोडले असतां काळ्या लोकांनाच बक्षिसें कां द्यावी व तीं देण्यांत इतकी घाई कां करावी हा लेखांतील मुद्दा आहे. निव्वळ कबुलीजवाबानें गुन्हा मावीत होत नसतो. बक्षिसें वांटण्याची घाई कां ? येथपर्यंत टीका बरोबर आहे. परंतु या स्वर्नाम फाजील स्वर्न ग्दटले आहे हें बरोबर आहे किंवा काय हें तुम्ही पहा. पुढें हीं बक्षिसें देण्यांत मरकारचा गुप्त हेतु असावा असें ध्वनित केलें आहे त्याचा अर्थ काय ? बक्षिसें मृत करणारांचा तयार लावल्याबद्दल दिली असतां त्यांसंबंधी विश्वासघाताचा उल्लेख कोणच्या हेतूनें केला आहे व बक्षिसें एकदम विश्वासघाताच्या सद-गंत कशी जानात याचा विचार करा. विश्वासघात कोणचा हें कदाचित् वानकांचे लक्षांत येणार नाही म्हणून मान्ड्याचे नकाशेच मात्र दिकण्याच्या विश्व म

ब्रिटिशांस हांकून लावल्याशिवाय स्वराज्य कसे मिळावयाचें ? ५१

जाताचा उद्देख केलेला आहे. गुन्ह्याचा तपास लावणे व आपल्या देशाच्या चावासबधाचे नकाशे शून्याच्या स्वाधीन करणे यात परक आहे. या दोन गोष्टी एका दर्जाच्या आहेत असे आरोपीने ध्वनिन केलें आहे. असे करण्यात आरोपी दोषी किंवा निर्दोषी आहे हें ठरविणें तुमचें काम आहे. या दोन बाबतींत तुमच्या मनात सशय असेल तर त्याचा फायदा तुम्हीं आरोपीस देला पाहिजे. वर्तमानपत्राचें स्वातंत्र्य कमी करण्याची कोणाची इच्छा नाही. परंतु या गोष्टी एकत्र सांगून लोकांच्या मनात सरकारबद्दल तिरस्कार, द्वेष, अप्रीति वगैरे मनोविकार उत्पन्न करण्याचा प्रयत्न आरोपीनें केला असे म्हास वाटत असल्यास त्यास दोषी ठरवा.

आता आपण लेखाच्या दुसऱ्या भागामुळे बघू. (काही उतारे वाचून घ्यावून) बगाल्यातील दोन निरपराधी बायांचे जे खून झाले त्याविषयी हिानुभूति दर्शविण्यासाठीं होणाऱ्या सभाचें यात वर्णन आहे. या खुनावद्दल लोकामध्ये खरोखर दुःख नसून दुःखाचा केवळ आविर्भाव आहे असा लेख वेडिण्याचा रोख आहे. एतद्देशीयांच्या मनामध्ये खरें दुःख नव्हतें असे म्हणजे त्याची विनाकारण बदनामी करणें होय. यापुढें मद्रासेस एका सभानें केलेल्या भाषणातील अतिशय वाईट असा भाग उतरून घेतला आहे. १० भाग उतरून घेतला असला तथापि त्यातील मजकूर मुबई इलाख्यात सिद्ध केल्याची जबाबदारी आरोपीवरच आहे. या मजकुरात 'स्वतंत्र राज्या' असे शब्द आहेत. स्वराज्याचा अर्थ कलकत्त्याच्या हायकोर्टांत निर्दोषी ठरलेला आहे. कलकत्त्यातील हायकोर्टांत ठरलेला अर्थ आपण ध्यानाचा किंवा नाही हा प्रश्नच येथे उद्भवत नाही. कारण या ठिकाणी 'स्वतंत्र राज्या' असे शब्द आहेत व आरोपीचा अर्थ राष्ट्रीय स्वातंत्र्य म्हणजे एकीयांच्या अंमलांतून अजिबात निघणें असा आहे. ब्रिटिश सरकारांना देशांतून हांकलून लावल्याशिवाय हें स्वराज्य कसे मिळावयाचें याचा तुम्हीच विचार करा. ही टीका योग्य आहे किंवा राजद्रोहात्मक आहे याचा तुम्ही निर्णय करा. पुढे, हक्क मिळण्यासाठीं यत्न करण्याविषयी लेख आहे. तेथे हक्काचा अर्थ काय हे सर्व लेख वाचून ठरवावयाचें आहे. पोर शक्तीच्या परीक्षेसबधीं लिहिलेलें आहे. ही शक्तीची परीक्षा रोणामध्ये व शासाठीं व केव्हा व्हावयाची ते पहा. आरोपीचा हेतु काय आहे हें दोन्ही

बाजंथो एकलल्या भाषणावरून तुम्हीं ठरवावयाचे आहे. रगियांत बाँबच्या योगाने स्वराज्य मिळाले; मुंबईसहि आम्हास तें मिळाले पाहिजे. या ठिकाणी रशियाचा संबंध इतक्या स्पष्टपणे आणणे बरोबर होते किंवा काय याचा विचार करा, समग्र लेखाची भाषातरे तुमच्याजवळ आहेत; तीं काळजीपूर्वक वाचून त्याच्यावर इमानाने विचार करून उद्या'या. (ता. ८ जुलै १९०८ रोजी आरोपीने आपल्या भाषणांत एकदोन मराठी शब्दांच्या भाषांतराबद्दल हरकत घेतली आहे. भाषांतरावरून विचार केला तर मुळापेशां असे अंमळ कडक निघतो असें मलाहि वाटतें. सर्व लेख वाचून विचार करावा. आरोपीचे उद्देश (Motives) काय होते हे पहावयाचे सध्या आपलें काम नाहीं. लेखावरून सरकारविषयी द्वेष, अग्रीति, राजद्रोह वगैरे मनोविकार लोकांच्या मनामध्ये उत्पन्न होतील किंवा नाहीं हे पहावयाचे आहे हे मनोविकार कोणत्याहि मनुष्याच्या मनामध्ये असणें हा गुन्हा होत नाहीं त्यांचा प्रसार करूं पाहणे हा गुन्हा आहे.

इतर लेख हे मुख्य जरी नसले तथापि आरोपीचा हेतु समजण्यासाठीं तुम्हां त्यांचा उपयोग करावा. यांत तिनिवेव्हीच्या प्रकरणाचा उल्लेख आहे व आलावणे, दंगा करणे यांचे वर्णन आहे. सरकार आपल्या पोकळ सत्तेचे प्रदर्शन करीत आहे असा भावार्थ आहे. देशांत दुष्काळ पडतात त्याबद्दल सरकारास दोष दिला आहे. हे लेख विचारी लोकांच्या हातांत पडले तर कांहीं अवायकारक होशार नाहीं हें खरे, परंतु काळ पत्र हें पुष्कळ असें लोकांच्या हातांत जातें व त्यांच्या मनावर या लेखांचा राजद्रोहकारक परिणाम होईल किंवा नाहीं याचा तुम्ही विचार करा. त्यांत बाँबचा उल्लेख आला आहे "इंग्रजांच्या सडक्या टोक्यांतून" असेल भयंकर अश्वप्रयोग अति आहेत एके ठिकाणी तर "रक्तप्राप करणारी सुंदरी गेल्यापेढी" असे म्हटले आहे. वेवढ्या मोठ्या हिंदी प्रजेपुढे हे शोभेसे काय करणारे आहेत असे म्हटले आहे. आरोपीचा हेतु राजद्रोहाच्या प्रेरणाला आणामी जमीन लेख दाखविण्यात आले असून ते आपण इंग्रजांविरुद्ध याचा त्यांमध्यें मिहिडमन आणि मि० करणारा यांच्याकडून उत्पन्न झाले देण्यात आले आहेत. वेवढ्या आणि मिहिडमन हिच्या यांशी बाँबचा उपयोग दाखविण्यास पायदा होतो व त्यांनीं इंग्रजांच्या विरुद्धीत हे म्हणत नाहीं

MANI
Man

Title _____

Author _____

Call No. _

Accn. No.

Date of Issue

Date of Return

Members Rolls